

Алмалех. М. Слово и цвят: психолингвистични и прагматични аспекти. – В: Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Факултет „Славянски филологии“, т.91. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 2006. 79-178.

СЛОВО И ЦВЯТ: ПСИХОЛИНГВИСТИЧНИ И ПРАГМАТИЧНИ АСПЕКТИ

МОНИ АЛМАЛЕХ

Рецензент: Енчо Герганов

Мони Алмалех. СЛОВО И ЦВЕТ: ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Объектом исследования является язык красок - краскам приписывают разные значения - надежду, женское начало, смерть, любовь и т. д. Функционирование языка красок при визуальном восприятии цвета уже было исследовано. В данной работе проводится анализ и описание функционирования языка красок при его вербализации. Указываются значения, которые приписываются лексемам цвета вне контекста - в норме словесных ассоциаций. Изучаются возможности появления нормативных слов-ассоциаций в контексте - в художественной литературе. После сравнения вербализованных значений с невербализованными, в конце работы выведены универсальные значения красок.

Mony Almalech. COLOR AND WORDS: PSYCHOLINGUISTIC AND PRAGMATIC APPROACH

The object of this research is the Color Language. Color Language is when the colors are given additional, non-color meanings such as 'death', 'love', 'femininity', 'masculinity', 'hope' and many others. Such semantisation is an culturisation of prototymes for color in Rosch's sence. The color language acts in two different areas: 1. At the visual perception of the color; 2. At color terms in the natural languages. The issue here is to research the case of the color language in its functioning at the srea of a natural language. There are two approaches here - 1. To describe the meanings of the color terms out of context, i.e. at the Bulgarian Norm for Word-Association for Color Terms. 2. To describe the contextual use of such non-color meanings of the color terms. This means to fallow what are the uses of the word-associations by the norm in Bulgarian novels. The final result is a not very long list of the universal meanings of the colors from the color language - ['hope', 'live', 'alive', 'hate' for green], ['love', 'hate' for red], ['purity', 'immaculate', 'God', 'pure' for white], ['death', 'burial', 'tears', 'suffer' for black]. The conclusion is that there are normative and non-normative uses of the color terms in the novels. The kernel normative non-color meanings are universal and represent the Coopertive pragmatic principle. between the author-addressant and the reader-addressee . The normative and non-normative textual meanings of the color terms are also illustration of the Intentional pragmatic principle.

УВОДНИ ДУМИ

Настоящата публикация има една главна основна цел - да се извърши изследване на вербализираните появи и прояви на цветовия език. За да се уясни на читателя, що е цветови език и що е вербализирането му са нужни уводните думи.

ЦВЕТОВИ ЕЗИК. Цветови език това е възможността на цветовете да се придават различни значения, които не са обичайното значение и възприятие за цвят. Цветови език имаме във фолклора, т.е. при визуалното въздействие и възприемане на цвета. Известно е, че българските фолклористи и етнографи и чуждестранните антрополози различават различни значения на цветовете. Например червеното като знак за мъжкото начало или червеното като знак за женското начало. Тия въпроси са подробно разгледани в [Almalech, 1996]. При визуалното възприемане на цвета като знак нямаме вербализация. Големият въпрос, който изниква е, дали цветовият език се запазва, когато ние имаме употреба на естествения език, т.е дали при вербализация се съхраняват значенията на цветовете. Тази публикация е посветена на вербализацията на цветовия език и на психолингвистичните и прагматичните особености на вербалната проява и поява на цветовия език.

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК. Вербализация на цветовия език ще се нарича проявата и появата на цветовия език чрез медиаторската роля и функция на естествения език. При вербализацията на цветовия език възникват два главни проблема: 1. Кои са възможните значения на лексемите за цвят освен обичайното значение за признак на предмет - цвят? 2. Къде могат да се наблюдават значенията на лексемите за цвят като част от цветовия език - в контекст и/или извън контекст?

ПОДСЪЗНАТЕЛНО ДЕЙСТВИЕ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК. При така поставените задачи трябва изрично да се посочи, че цветният език функционира не на равнището на съзнанието, а в подсъзнанието. В нашия случай ще трябва да говорим за езиково съзнание и подсъзнание. Този въпрос вече е изследван в публикацията за българската норма словесни асоциации на цвят [Алмалех, 1997].

НОРМА ЗА СЛОВЕСНИ АСОЦИИ НА ЛЕКСЕМИТЕ ЗА ЦВЯТ. Нормата за словесни асоциации за цвят представя набор от думи-асоциации на термините за цвят в български език. Нормата тук бе получена като бяха съпоставени резултатите от първото изследване на нормата за словесни асоциации у българи, сред които са и асоциациите на цвят. Това първо изследване е на Енчо Герганов и колектив и е публикувано през 1984 г., но публикацията сочи състоянието на словесните асоциации в периода на изследването - 1978 - 1982 година [Герганов, 1984]. През 1996 година след консултация с проф. Герганов бе повторен тестът и така се формира информацията за нормата за словесни асоциации за цвят у българи.

Практически нормата за словесни асоциации за цвят представлява вЗербализацията на цветния език извън контекст. Тъй като основната задача тук е да се проследи, дали нормата за словесни асоциации се актуализира при функциониране на лексемите за цвят в текст, то тук ще се посочи установената норма. Това се прави за отмахване на възможността за прекалена абстрактност и неразбираемост.

ЦЕНТЪР, ЯДРО И ПЕРИФЕРИЯ НА НОРМАТА

Център на нормата представляват всички думи-асоциации, които напълно се припокриват по форма. Към центъра се отнасят и всички производни думи, имащи същия корен. Например *чисто, чиста*. В текста повторенията от 1996 и от експеримента от осемдесетте ще се дават без указание за годината, в която са посочени. Словоформите, имащи същия корен ще се маркират с годината в скоби Данните от изследването на Е.Герганов и колектив отпреди петнадесетина години ще бъдат посочвана със средното аритметично от годините, в които изследването е било проведено - /80/. Данните от 1996 г. ще бъдат маркирани с /96/ след словоформата.

Ядрото на нормата представляват всички думи-асоциации, които нямат един и същи корен, но са названия на сходни денотати. Такива са например *омраза, злоба*. Освен тях в ядрото влизат семантизациите на предметите-еталони, които не се повтарят в двата експеримента, както и неповтарящите се най-характерни качества на предметите-еталони.

Периферията се състои от всички думи-асоциации, които нямат общ корен и са названия на различни неблизки денотати. Например *война, заплата*.

По същество посочването на нормата за словесни асоциации представлява

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК ИЗВЪН КОНТЕКСТ

ЦЕНТЪР

Бял

сняг, снежен, белоснежен/80/, снежно/80/, снежно-бял/80/, мляко, светлина, светло, светъл, булка, чист, чисто, чистота, чиста/80/, изчистен/96/, топло, топъл/96/, прозрачен, зима, лято/96/, летен/80/, облак, цвят, цвете, камък, слон, яйце, свобода, добър, доброта/96/, хубав, красив, красота/96/, нежен, нежно/80/, невинен, мир/80/, миролюбие/96/, мирно/80/, непорочен/80/, непорочност/96/, було, хляб, болница/96/, болнична стая/80/, стая, стена, плат, памук, коприна, чаршаф, лист, сив, човек, "Славия", костюм, дреха/80/, дрехи/96/, панталон, молив, черен/96/, черно/80/, екран, риза.

Жълто

Слънце, слънчев, слънчоглед, огън, топло, топлина /96/, горещо, светлина, пясък, есен, грозде, луд, лудост, цвете, цвят, лале, нарцис, минзухар, роза, иглика, карамфил, глухарче, жълтурче, слънчоглед, жито, пъпеш, лимон, яйце, банан, патенце/80/, патица/80/, патешко/96/, красив/96/, красиво/80/, светофар, пате, пиленце, жълтък, жълтеница, поле, море, зелено, червено, червен/80/, синьо, черно, оранжево, злато, златно, китаец, блуза, плат, боя, яке.

Зелено

трева, тревичка, поле, дърво, цвете, гора, гори/96/, гора(пролетна)/96/, ливада, светофар, растение, растителност/96/, лист, листо, листа, поляна, морав, природа, планина, жаба, жабешико, жабче, пролет, око/80/, очи, море, зеленина, зеленчук, неузряло, студено, студ/96/, свеж, свежест, храст/96/, храсталаци/80/, салата, бор/96/, борче/80/, парк/96/, парка/80/, спокойствие, спокойно, успокоение/80/, умора, живот, живо/96/, чисто, чистота/96/, приятно/96/, приятност/80/, отмора/96/, отморява/80/, младо/80/, простор, /млад/96/, младост/80/, хлапе, човек/96/, човече/80/, красота/96/, красиво/80/, свобода, омраза, червено, цвят, цветове/96/, цветя/96/, синьо, жълто, яд, палто.

Синьо

небе, небесно, море, морско, очи, око, знаме, езеро, океан, облак, облаци/80/ синчец, чисто/80//, чист/96//, вода, безбрежно, необятно, мастило, свобода, свободен/80/, свободна/96/, Левски-Спартак, левскар/80/, “Левски”/96/, синина, зелено, червено, бяло, цвят, цвете, кола, отбор, роля.

Светъл

ден, лъч, Слънце, слънчев, светлина, осветление/80/, осветлява/80/, светло/80/, /, ярък, блестящ, светъл/96/, небе, звезда, зора, чист, чистота/96/, ясен, ясно/96/, ясност/96/, Ясен/80/, бляскав, блясък, лъчезарен, прозрачен, топъл/80/, топлина/96/, бял, бяло, Светла/80/, просторен, простор/80/, ведър, ведрост/96/, приятен/96/, приятно/80/, искрен, хубав/80/, красив, мечта, море, път, тон, тъмен, мрак/80/, мрачен/96/, цвят, прозорец, коридор, стая, хол, костюм, лампа, свещ, дом/96/, светъл дом/80/, живот, празник, настроение, ум, умен/80/, човек, мъж, блондин, коса, спомен, образ, малък/80/, малко/96/, екран.

Тъмен

нощ, нощем/80/, нощен/96/, облак, облачен/80/, черен, черно/80/, чер/80/, цвят, мрачен, мрак, мрачно/80/, тъма, тъмно./80/, тъмен/96/, тъмнина/80/, тъмница/80/, негър, пещера, тунел, ден, вечер, сянка, тихо/80/, тишина/96/, гроб, космос, самота, страх, страшен, страшно, страховитост/96/, студен/96/, студено/80/, непознат, тъга/80/, тъжен/96/, опасен/80/, опасност/96/, съмнителен/80/, съмнително/96/, съмнение/96/, загадъчен/80/, загадъчност/80/, загадъчно/96/, таен/80/, тайнствен/96/, интерес/96/, интересно/80/, мъж, коса, субект, костюм, вход, плат, стая, прозорец, човек, сив, светъл, светлина/80/, светлини/96/, светло/80/, бяло/80/, бял/96/, блясък.

Червено

вино, кръв, кърваво, огън, огнено, огнен/80/, топло, топлина, топла/96/, горещо, горя/96/, гори/80/, силно(80), сила(96), ярко, яркост, Слънце, залез, светло, светлина, любов, любовно/96/, красиво/80/, красота/96/, радост, опасно/80/, опасност/96/, грешка, нерви, знаме, плат, платно(80), око(80), очи(96), череша, череша(80), ябълка, ягода, домати, домати(80), роза, лале, мак/96/, макове/80/, карамфил, море, синьо, жълто, зелено, черно, черен(80), розово, бяло, бял/80/, цвят, цвете, цветя(80), ЦСКА, бик, тореадор, корада, сърце, светофар, сигнал, роля, червило, петолъчка, зора, кола, комунист/80/, комунизъм/96/.

Черен

нощ, тъмен, тъмнина, тъмнота/96/, тъмница/80/, мрак, мрачен, негър, арап, арапин/80/, гарван, студен, студено/80/,облак, ден, въглен/80/, въглища/96/, сажди, студен, поглъщащ, поглъщане/96/, влак, дявол, грозен, грозна/96/, смърт, гроб, гробища/80/, лош/96/, лошо, човек, траур, траурен/96/, мръсен, мръсно, строг, дъска, скръб, стил, мъка, сериозен, затвор/80/, затворен/96/, сила/96/, силен, страх/80/, страшен, гологан, бял, белее се/80/, бели/80/, червен, цвят, кон, овен/80/, овче/96/, котарак, котка/80/, хляб, чай, пипер, дъб, море, воал, панталон, молив, дъска, “Мерцедес”, флаг, костюм, костюм(официален)/96/, араб/80/, арабин/80/, арап/96/.

ЯДРО

Тук влизат думи, назоваващи типични качества на предметите-еталони, семантизации на предмета-еталон и типичните му качества, както и антоними. Всички тези класове думи не се повтарят в двата експеримента, а се посочват само в единия от тях.

Бял

прозрачен/96/, широко/96/, искрящ/96/, просторен/96/, прохлада/96/, студено/96/, лъскав/80/, ослепително/80/, болен/80/, здрав/96/, обич/80/, злост/96/, малко/80/, много/80/, студено/96/, топъл/96/.

Жълто

крейящо/96/, сладост/96/, ярко/96/, яркост/96/, момче/96/, момиче/80/, омраза/80/, злоба/80/, лъжа/80/, болест/80/, отвратително/80/, любимо/80/, хубаво жълто/80/, огън/80/, искра/96/, пламък/96/, откачено/80/, отрова/80/, плъзгав/80/, раздяла/80/, тонус/80/, мразя/80/, жажда/80/, повяхнал/80/, студено/80/, тонус/80/, тъга/80/, весело/96/, веселие/96/, весело/96/, скука/96/, изгрев/96/, приятно/96/, неприятно/96/, живот/96/, жизненост/96/, жизнерадост/96/, жълтеница/96/, коварство/96/,. меланхолия/96/, усмивка/96/, настроения/96/, чувство/96/, простор/96/, талант/96/, бодро/96/, бодрост/96/, провал/96/, унес/96/.

Зелено

незряло/80/, ще узрее/80/, кисело/96/, уханье/96/, шир/96/, широта/96/, сянка/96/, кисело/96/, прохлада/96/, меко/80/, твърдо/80//, уравновесено/96/, почивка/96/, почивки/96/, бодрост/96/, неопитност/96/, ядове/80/, гняв/80/, омраза/80/, силно/80/, младост/80/, дете/80/, момче/80/, момиче/80/, хубаво/96/, радост/96/, здраве/96/, здраве/96/, доброта/96/, мекота/96/, надежди/96/, настроение/96/, нежност/96/, успех/96/, късмет/96/.

Светъл

шумен/96/, тих, /80/, голям/96/, малък/80/, **бистро/80/, бистър/80/, лъскав/80/, сияе/80/, сияещ/80/, сияние/80/, яркост/80/, яснота/80/, светя/80**, отличен/80/, прекрасен/80/, човечен/80/, **лек/96**, широк/80/, Бог/96/, душа/96/, елементарен/96/, лъжа/96/, честен/96/, искрен/80/, надежда/96/, надеждност/96/, оптимизъм/96/, семпъл/96/, успех/96/, беден/96/, радост/96/, радостен/96/, безгрижен/96/, весел/80/, велик/96/, величав/96/, достоен/96/, доволен/96/, открит/96/, откритост/96/, перспективен/96/, бъдеще/80/, спокоен/96/, приветлив/96/, сигурен/96/, притеснителен/96/, съживяващ/96/, озарен/96/, хубав/80/, хубаво/80/, грозен/80/, жизнен/80/, горд/80/, горящ/80/, изгасна/80/, любов/80/, щастие/80/, силен/80/, светец/80/, отче/80/, здраве/96/.

Синьо

безкрай/96/, безкрайност/96/, простор/96/, полет/96/, шир/96/, широта/96/, лазур/96/, лазурен/96/, студено/96/, дълбоко/96/, дълбочина/96/, ярко/80, униформа/96/, ученическа престилка/80/, синева, синка, лазур, хубав/80/, хубаво/80/, интересно/80/, мечта/80/, весело/80/, красиво/80/, красота/80/, нежно/80/, нежност/80/, радост/80/, обичам/80/, сиромаш/80/, традиция/96/, младост/96/, волност/96/, спокойствие/96/, безгрижие/96/, младост/96/, лекота/96/, мекота/96/, обичам/80/.

Тъмен

много/80/, малко/80/, скука/80/, красив/80/, грозно/80/, добро/80/, добър/80/, лош/96/, бездушен/80/, спокойствие/96/, безпокойство/96/, затвор/80/, ограничен/96/, злодей/80/, зора/80/, разсъмване/80/, мръкнало/80/, ясен/80/, **неясен/96**, смътен/96/, мръсен/80/, нечисто/96/, нечестен/96/, нов/80/, подтискащ/80/, привлекателен/80/, приятен/80/, досаден/96/, тягостен/96/, траур/80/, смърт/96/, срам/96/, , неизвестност/96/, неприветлив/96/, необоснован/96/, неочакваност/96/, непредвидим/96/, неприятност/96/, нещастие/96/, неволя/96/, негативност/96/, недобронамереност/96/, сериозен/96/, строг/96/, афера/96/, безнадеждност/96/, безпомощност/96/, мек/96/, опасност/96/, тегло/96/, терзание/96/, труден/96/, убийство/96/, престъпност/96/, уморен/96/, амбициозен/96/, двусмислие/96/, депресия/96/, злокобен/96/, зловещ/96/, лукав/96/.

Червено

блестящо/80/, натрапчиво/96/, предизвикателно/96/, много/80/, малко/96/, дразнещо/80/, дразнител/80/, приятен/80/, приятно/80/, яркост/968, динамика/96/, тревога/96/, увереност/96/, сигурност/96/, слабо/80/, силно/80/, сила/96/, мощ/96/, хубав/80/, хубава/80/, възбуда/80/, истина/80/, лошо/80/, мираж/80/, смущение/80/, храброст/80/, олицетворение/80/, война/80/, умря/80/, смърт/96/, трагедия/96/, весел/80/, весело/80/, злоба/80/, омразен/0/, омразно/80/, прекрасно/80/, гняв/96/, яд/96/, ярост/96/, свежо/80/, трепти/80/, възлнение/96/, страст/96/, страстно/96/, агресия/96/, грубост/96/, болка/96/, емоция/96/, емоционалност/96/, значимо/98/, позитивно/96/, забранено/80/.

Черен

неясен/96/, незабележимост/96/, единен/96/, еднообразен/96/, злокобен/80/, зловещ/96/, **наситено/80/**, предпочитан/96/, по-добър/80/, любим/96/, **невидим/96/, неутрален/96/, неизлъчващ/96/, лъскав/80/**, **дълбок/96/**, вдовица/80/, звяр/80/, здрав/80/, късмет/80/, яд/80/, непознат/80/, тайнствен/96/, изцапан/80/, нечистота/96/, пламък/80/, буря/96/, вечност/96/, душа/96/, елегантен/96/, елегантност/96/, луксозен/96/, етикетация/96/, официален/96/, официално/96/, официалност/96/, изтънченост/96/, неуютност/96/, престиж/96/, зачеркнат/96/, отхвърлен/96/, крах/96/, неудачен/96/, нещастие/96/, неприятно/96/, фатализъм/96/, песимизъм/96/, тайна/96/, загадка/96/, зло/96/, погребение/96/, борба/96/, катерене/96/, мъдър/96/, мъжество/96/, независимост/96/, необятност/96/, сълзи/96/, тарикат/96/, магьосник/96/, двуличие/96/, безпокойствие/96/, свит/96/, въображение/96/, фантазии/96/, индивидуалност/96/, неприятност/96/, отделно/96/, тишина/96/, чума/96/, тъга/80/.

ПЕРИФЕРИЯ

Бял

/80/ - пухкав, сватба, воал, голям, модерен, радостен, свобода, смърт, страшно, кон, червен, син, зелен, гълъб, чер, ден, жълт, рокля, кокиче, паметник, хартия, конец, безцветен, боя, белота, делфин, карамфил, картон, като сняг, кораб, люляк, пухкав сняг, свят, сребрист, тебешир, тъмен, чорап, бал, бинт, божур, бяла, бяла Рада, бяло, бяло джудже, бяло море, бял цвят, вечер, връх, гугутка, жена, жребец, заек, захар, имам, като стена, кафяв, кец, книга, козел, коноп, кремък, кристал, лебед, лилав, лист хартия, лук, лъскав, Мерцедес, бял, мост, мрачен, мръсен, мръсно, нарцис, негър, не е чер, нежен цвят, нов, обици, оранжев, бриз, орхидея, памет, парцал, платно, покривка, поло, предмет, прекрасен, прекрасно, приятен цвят, пролет, пуловер, пустиня, пъстър, рейс, розов, рус, ряпа, сватбена рокля, светъл ден, сграда, синкаво, синьо-бял, сирене, славист, смесен, сол, сън, таван, тен, тензук, униформа, white, фанела, финес, флаг, ханъма, химикал, хризантема, художник, цветен, цветове, чайка, червеникав, червено, шал, шлифер, янки.

/96/ - спокойствие, официалност, простор, съвършен, точен, неутралност, духовен, конкретен, мъдър, независим, открит, празнота, сепъл, широко, ангел, вечността, вечен, естествен, здрав, неангажираност, неизвестност, оптимизъм, простор, просторен, Белия дом, бельо, магнолия, вечността, прохлада, птица, цимент, студ, африканер, жълтък, облекло, прах, ски, чадър, широко, кола, път, автомобил, баница, вана, дезинфекциран, естествен, здрав, злост, знаме, искрящ, кожа, космически, метал, неангажираност, неизвестност, оптимизъм, основен, просторен, пусто, решетка, ски, Слънце.

Жълто

/80/ - педераст, Тракия, време, Гогол, Украйна, евреин, жажда, имам, магаре, момиче, тъга, пиле, бяло, петно, знаме, кафяво, жълд, лице, молив, картон, Лада, листо, луна, пчела, река, светло, внимание, дреха, дюля, зеле, канарче, конче, круша, куче, къща, около устата, портокал, птиче, стена, тяло, уста, цветенце, цветно, човка, арсенал, багра, балонче, бебе, блед, бледен, бледо, боядисана, боядисване, бурканче, вид цвят, гащи, грейпфрут, гривна, грим, гюл, дете, дуда, дърво, елече, ергономия, железен, жълтеникав, жълтея, жълти, здание, играчка, имам, картонче, кафяв, кехлибарено, колело, лайка, лайно, лист, локва, локомотивец, любимо, магаре, музей, небе, невен, номера, палто, патенце, патица, пембе, пембяно, пеперуда, перде, пет, петнисто, пигмент, платно, подводница, поло, праскова, прежда, пшеница, първенец, растение, резедаво, риза, рокля, сако, сапун, сграда, син, сини, скорпион, терорист, тим, трактор, трендафил, тъмно, фанела, фанелка, химикалка, циганско, шарено, ябълка, ясновидство.

/96/ - новак, характер, живот, лято, азиатец, дреха, картина, книжка, краставица, папки, петно, преса, пролет, пустиня, такси, триъгълник, часовник, балон, бельо, бълха, игли/за вратовръзка/, cab/yellow/, липова, маргаритка, природа, сладолед, топка, чадър/плажен/, човек, майка, мярка, масло, маркер, роса, "Трабант", учебник/любимият ми/, фасада, дреха, лампа, спорт.

Зелено

/80/ - Берое, отказвам, песен, Украйна - Махно, хлапе, валута, зеле, знаме, бяло, стъбло, улица, боя, маруля, небе, тъмно, черно, кафяво, краставица, сукно, блато, борче, грозде, гущер, дете, домати, клонче, кокиче, лук, перде, платно, премини, светло, семе, сено, скакалец, слонче, цвекло, шума, бенбено, блуза, бонбон, вещество, войник, Враца, връх, градина, грах, гущери, гъсеница, джунгла, диван, дъб, е всичко, езеро, елха, е наоколо, жита, зелена еуглена, зелени, зелени глави, зелка, земя, змия, игрище, имам, кадифе, казарма, карамфил, като пролетта, като цитрус, колор, конче, кукуряк, къде, лиани, любим цвят, магаре, май, младост, молив, моливче, на луд, нещо, нюанс, оранж, орехче, парка, парче, пастелно, пелин, плат, платнище, покривка, поло, простор, розово, само ЛС, сиво, силно, скопен, спанак, фанела, фанелка, фар, фенер, фосфор, хижа, химикалка, хлорофил, цвят на трева, червен, червени, черга, чесън, числата, чорап, чудовище, шалче, шарено.

/96/ - долари, извор, мисъл, неутрален, времена, въздух, вятър, банан, продукти, ябълка, вода, водоими, жълто, книга, коне, наситен, обици, сукно, сянка, брава, Green Peace, дълбочина, желязо, злато, кабел, лозя, маслено, металик, настроение, отпускане, планета, покер, прасе, простор, светофар, сигнал, стадион, стелаж, ухане, фотосинтеза, футбол.

Светъл

/80/ - видело, изгрев, крушка, рус, плат, дом, небосвод, свят, хоризонт, предмет, блян, зелен, замък, край, писмо, поглед, розов, чорап, шлшфер, Аполон, боя, човек, век, войник, връх, глобус, град, двор, делфин, ден на победата, джам, дим, като бял ден, кола, косъм, ластик, Ливърпул, липа, лист, луна, миг, мокет, Наум, не, негър, око, ореол, облак, отвор, панталон, петно, пламък, площад, птица, светулка, син, синеок, сини, синьо, скандинавец, сняг, сянка, тапет, тъмно, фенер, химикал, хляб, червен, черен, черноок, човечец.

/96/ - пълен, чувство/за пропадане/, апартамент, бюро, жълт, изражение, кестеняв, личност, светлосин, стена, руса, тен, офис, белег, импулс, лес, мебел, мисъл, отенък, очи, сън, тен, тон, характер.

Синьо

/80/ - дъщеря, бригадирство, гълъб, думи, много, модна, музика, светло, черно, червен, червено цвете, блуза, палто, лилаво, тъмно, боя, бял, дреха, зелен, камък, кафяво, платно, поле, прежда, сливи, балон, белите, бледо синьо, боядисано, виолетово, връзка, гора, езеро, е небето, жена, златно, зора, зюмбюл, имам, синьо нещо, и просто, картина, книга, кокиче, кърмъза, кърпа, лента, магаре, молив, небосвод, оранжево, перде, плат, поло, природа, равнина, река, сено, сиво, син, сини очи, син камък, син плат, теменужка, тетрадка, фанела, фанелка, черен.

/96/ - дете, побой, СДС, утро, училище, въздух, дъжд, настроение, птица, дънки, лагуна, сако, жълто, блуза, индиго, капка, метличина, химикалка, елече, залез, кристал, кухня, куче, моряк, незабравка, планина, политика, пристрастия/политически/, теменуга, студено, циганско, шал, яхта.

Тъмен

/80/ - личност, прозрачен, угасвам, бягам, малчуган, матов, момче, нещо, характер, хвърката, ярък, бял, коридор, свят, тъгъл, тен, фон, панталон, махагон, мургав, видело, дол, екип, живот, училище, хол, червен, черна, алгебра, арап, балкански, бик, блед, брюнет, вечерно време, викам, Волга, двор, дърво, дъска, есен, жълт, завеса, здрач, кадифе, колата, крак, кът, Лада, лава, лошо време, луна, маймуна, мулат, оранжев, паметник, пушек, рог, салам, светла, светъл мъж, свод, силует, син, сини очи, стъкло, трудно се вижда, тъмен цвят, тъмно пиво, тъпан, фенерче, цветен, цветнокож, чадър, черноок, чорап, чорапогашник, шал, шкаф.

/96/ - дълбок, дълбочина, вода, гора, помисъл, помисли, пространство, намерение, как, край, минало, затворено пространство, неосветено, кладенец, кожен, намерение, поглед, подземен, сивкав, сивота, страна, студен, бор, буря, водовъртеж, гардероб, дрехи, килер, кораб, лампа, лампи, мазе, очила, палатка, сфера, улица, чужд, хол.

Червено

/80/ - чорбари, чорбари свине, чорбари тъпи, бяга, имам, лице, руска, свиня, теле, пламък, и черно, ален, алено, поло, партия, пипер, яке, връзка, грозде, кадифе, кафяво, небе, пола, копче, мастило, мензис, петно, свитло, фанелка, яйце, автомобил, БКП, БКП и КПСС, бледо, блуза, боядисано, бузи, букла, бяга, виолетово, вишни, влак, зарево, знаме на труда, е знамето, жар, жълт, жълта, зърно, и бяло, лице, кактус, колело, кон, лак, лампа, лилаво, на цвят, нос, отражение, палто, пуловер, син, Стендал, сукман, топка, туршия, фагот, фар, цветя, циганин, циганско, циклама, червеникав, червени обувки, “Червено и черно”, “Червено море”, чехъл, чорапче, чорап, чорба, чушка, звезда, черен, оранжево, светлина, билет, лице, Марлборо, мираж, на цвят, нос, панделка, пантофи, поле, поля, предмет, сажди, сако, сандали, одеало, плат, химикал, питие, площад, флаг, аптечно, багра, брат, вода, връзка, връзка-пионер, добиче, екип, елече, Жигули, защо, златно, изгрев, комсомол, корал, кочина, красно, крушка, Левски-Спартак, лепило, лозе, лош цвят във футбола, маймуна, Манго, мелнишко, месо, мляко, молив, моливче, морков, мотор, мохер, мушката, не и бяло, нещо, пенюар, петно, пионерка, писалка, покрив, покривка, пола, поправка, природа, ружа, тебешир, тъмно, умря, устни, флагче, фланела, фон, хинин, художник, червен, шал, шалче, шапка, яке.

/96/ БСП, дреха, дъга, БМВ, кока-кола, комунизъм, заплата, където, криза, пурпур, рак, Кармен, направление, политика, образ, палитра, крава, интерференция, залез, внимание, картина, пожар, порив, почва, пристрастия (политически), сироп, лятно, монархия, карамфил, вулкан, динамика, костюм, СССР, червен, яркост, пламък, гъба, мощ, нажежено.

Черен

/80/ - живот, много, век, вода, ставам, строен, съдия, ураниев, комин, Петър, плат, дим, циганин, коминочистач, мургав, кюнец, сив, земя, кафяв, пушек, път, дреха, катран, рог, тиган, фон, чадър, акация, ахат, боя, бяс, век, воал, глиган, грозде, гълъб, дом, домино, дроб, дъб, дънер, Живко, жълт, звезди, и страшен, Куба, ластик, мангал, машинист, медник, мечок, миньор, момък, Москвич, мулат, насекомо, небе, не обичам черен цвят, оникс, очила, парцал, плаж, площад, покрив, пола, почернял, прежда, приказка, прилепи, розов, силен, син, слънце, “Трабант”, тъмносив, флаг, хайвер, химикал, цилиндър, цип, черга, черен Петър, черен пипер, черна, черна съм, чернилка, черно сако, черна, човка, шамия.

/96/ - характер, малък, мисъл, перспектива, сажди, автомобил, боя, бюро, колан, костюм, Кришна, портфейл, пръст, пудел, рокля, тунел, чанта, яма, стол, столове, сатен, абанос, гара, граница, дрехи, коса, лак, лимузина, земя, мебели, облекло/официално/, пръст, смокинг, тайфун, топка, шах, “Ягуар”, телефон, гардероб, джип, кола, кораб, лале, лекарство, обувки, перка, сив, силует, смокиня, сутиен, теракота, труд, часовник, яке.

КРАТЪК КОМЕНТАР НА НОРМАТА

В нормата могат да бъдат отличени ред интересния явления. Такива са многозначността на асоциациите към един цвят, наличието на антоними сред думите-асоциации на един цвят, възможността една и съща дума да бъде асоциация на различни цветове като форма на многозначността към ред други термини за цвят. С оглед на нашите цели обаче най-важното е коментарът на нормата с оглед на теорията за т.нар. предмети еталони/прототипи/ за категорията за даден цвят. Автор на тази теория е Елионор Рош [Rosch et al 1976]. Рош обвързва и вербално, и общокултурно, на базата на психологически универсалии, изграждането на лингвистична и когнитивна опитност за цветовете чрез няколко предмета-еталона. Такива са: за **червено** - огън и кръв, за **жълто** - Слънцето, за **зелено** - растенията, за **синьо** - море и небе, за **черен** - въглищата, за **бял** - снега и/или млякото.

В текста по-горе тия лексеми и семантизациите им са маркирани с получер шрифт.

По отношение на българската норма за словесни асоциации за цвят е твърде фрапиращ фактът, че в центъра и ядрото на нормата се разполагат именно предметите-еталони е техните най-характерни качества.

Например за червения - огън или кръв. Отсъствието на *топлината* ги прави да престанат да бъдат огън или кръв. В центъра влизат и най-типичните качества на предметите-еталони, каквото е *топлина, горещина* за огън, кръв и Слънце. В текста по-горе предметите-еталони и техните най-типични качества са отделени шрифтово. Заслужава внимание и фактът, че и като статистическа поява тия лексеми са сред най-често срещаните, макар че тук не се посочват статистическите данни.

Твърде важен за вербализацията на цветовия език е фактът, че в хода на асоциирането се извършва семантизация на лексемите за цвят. Понятието семантизация се разбира в смисъла, употребен от А.Трофимов: Когато разсъждава за смислите, влагани от чувашите при бродирането на слънце върху ризите, Трофимов смята, че значението на цвета в митичното понятие не е дефинирано от метафоричния обект, а от семантизацията на този обект [Трофимов, 1974, 103-104]. Така както слънцето като шевица престава да бъде иконичен знак на реалния денотат, така и лексемите за цвят престават да бъдат възприемани като езикови знаци само за признака на предметите - цвят. Характерно е, че тази семантизация върви както на равнище езиково съзнание, така и на равнище езиково подсъзнание, което се вижда от резултатите от тестването и установяването на нормата. От това следва, че всеки един от нас без специално да е учил и да се е подготвял за цветовия език го владее и ползва в един кооперативен смисъл в прагматичното разбиране на термина принцип на кооперацията.

В центъра на нормата се наблюдават ред природни обекти, които могат да бъдат наречени конкуренти за предмети-еталони. За червено например такива са *ягода, домати, лале, роза*. Тия природни обекти не са червени през целия период на своето съществуване и затова не могат да издържат конкуренцията на същини като *огън и кръв*. Често те са термини за нюанси на червеното.

В центъра на нормата се наблюдават названия на същини, които са свързани когнитивно с основните предмети-еталони. Например - *зора* - с огъня и макросветлия характер на червено; *бик, тореадор, сърце* - с кръвта като предмет-еталон.

В центъра на нормата се наблюдават и артефакти обвързвани с почти всички цветове - *рокля, колан, плат, боя* и пр.

Твърде важен факт за централните и другите думи-асоциации е, че в рамките на общата семантизация, базирана на посочване на предметите-еталони, се наблюдава едно второ, по-високо равнище на семантизация. Това второ равнище се характеризира с асоцииране, по същество приписване на лексемата за цвят, на значения, които са от областта на човешките чувства, емоции, преживявания и отношения. Т.е. на предмета-еталон и неговите най-типични качества се придават метафорични, преносни значения. Например предметите-еталони за зелено са всички растения. Преносните нормативни значения тук са *спокойствие, спокойно, успокоение, отмора, почивка, незрял, ще узрее, незрял, свеж, свежест, живот, жизненост* и пр. Преносните нормативни значения на червено/**огън, кръв**/ са *страст, любов, омраза, смущение, яд, гняв* и пр., т.е. всички силни емоции/и позитивни, и негативни/.Преносните значения на бяло/**светлина, сняг, мляко**/ са *чистота, непорочност, девственост, честен, ангел* и пр. Характерно е, че основната посока на семантизация на бялото е позитивни емоции, усещания, изживявания на човека. Тъкмо обратното е за черния цвят, където най-често /и статистически/ се посочват семантизации за негативните същини и емоциите около тях: *погребение, гроб, скръб, тъга, мъка, убийство, дявол, фатализъм* и пр.

Нормата за словесни асоциации на термини за цвят представя цветовия език във вербализацията му извън контекст.

Лингвистичното осмисляне на семантизацията на термините за цвят във връзка с предметите-еталони и техните най-типични качества се постига успешно, ако се посочи казаното от А.Вежбицка [Вежбицка, 1990]. Авторката обединява класическата схема за термините за цвят на Берлин и Кей [Берлин и Кей, 1969], предметите-еталони Е.Рош [Цит.съч.], значението на термините за цвят и размитите множества Кей и Макданиел [Кей и Макданиел, 1978], социалната и психологическо-културната същност на термините за цвят като значение – Конклин [Конклин, 1967] и макросветли (бяло, червено и жълто) и макротъмни (черно, зелено и синьо) цветове - Витковски и Браун [Витковски и Браун, 1977]. Като краен резултат имаме едно осъвременено и модернизирано представяне на класическата схема на Берлин и Кей, обвързана с предметите-еталони и понятията макросветли и макротъмни цветове. У нас термините за цвят са изследвани от Е.Тодорова [Тодорова, 1993] и Д.Генова [Генова, 1994]. Първата авторка застъпва статистическия подход, където има елементи на семантични класификации, а втората основно застъпва компонентния анализ. И двете авторки основно се занимават със значението на термините за цвят, когато те означават само признака цвят, т.е. с основното лексикално значение на термините за цвят. Тодорова маркира метафорични и метонимични употреби на термините за цвят, което я доближава до подхода, застъпен тук.

Подходът застъпен тук експлицира факти от езиковедската практика дори в случаите, когато се коментира основното лексикално значение на термините за цвят и то не къде да е, а в речника на българския език. В този основен, традиционен, езиковедски труд значението на термините за цвят се посочва именно във връзка с предметите еталони: “бял - 1. Който има цвят на сняг, мляко и др. Противоп. черен; 2. Който има цвят, близък до цвета на сняг, мляко, който е светъл на цвят (...)3. Обикновено нощ или виделина, през който се вижда ясно, през който има светлина или излъчва светлина.(...)”[РБЕ, т.1, 1977, 905-906].;”жълт - 1. Който има цвят на зряла дюля, лимон, восък(..)”[РБЕ, т.5, 1987, с.104]; “зелен - 1. Зеленчук, зарзават. 2. Зеленина.(...) [РБЕ, т.5, 1987, с.881].

Вижда се, че при жълтото се посочват т.нар. конкуренти за предмети-еталони за категорията за жълто, които се явяват в нормата за словесни асоциации. Конкурент за предмет-еталон са онези природни предмети, които не са жълти през цялото време на съществуването си; те трябва да са “зрели”.

ОСНОВНИ ИЗВОДИ ЗА НОРМАТА

1. Нормата за български словесни асоциации на термините за цвят има структура, състояща се от ядро, център и периферия.

2. Думите-асоциации от ядрото са стабилни в срок от петнадесетина години и те основно са свързани с назоваване на предметите-еталони за категорията за даден цвят, както и на най-типичните им качества.

3. В нормата се наблюдава семантизация на предметите-еталони и най-типичните им качества, назоваваща набор от човешки чувства, състояния, отношения, културни феномени.

4. Думите-асоциации на **бяло** и **светъл**, както и на **черно** и **тъмен** влизат отношения на синонимия помежду си.

5. Думите-асоциации на **бяло** и **черно**, както и на **светъл** и **тъмен** влизат в антонимия помежду си.

6. Многозначността се проявява по различни начини в нормата:

- Един и същи цвят може да бъде асоцииран с противоположни същности и явления - за **жълто** - *приятен-неприятен*, за **зелено** - *умора - почивка, отмора* и пр.

- Два различни цвята (термини за цвят) нормативно могат да се асоцират с едно и също значение - *неприятности* - за **жълто** и за **черно**, *смърт* - за **черно** и за **червено** и пр.

- Два различни цвята(термини за цвят) нормативно могат да се асоцират с противоположни същности и явления - *живот* - за **зелено**; *смърт* - за **черно**.

7. Сред думите-асоциации на един термин за цвят се наблюдават основна тенденция на семантизация, която не изключва наличие на допълнителна нормативна тенденция: Основната тенденция на **черно** и **тъмен** е да се асоцират с негативни емоции, чувства, изживявания културни явления - *погребение, смърт, мъка, сълзи, фатализъм, лош, затвор, затворен, мръсен, нечист, грозен* и пр. Обратно - за **бяло** и **светъл** основната тенденция на семантизацията е за позитивни емоции, чувства, изживявания, явления - *оптимизъм, Бог, ангел, сватба, радостен, прекрасно, добър, здрав, просторен, открит, чисто, красиво* и пр. Основната тенденция на семантизацията на **зелено** е за позитивни състояния и явления - *спокойствие, свеж, свежест, живо, живот, приятно, чисто, отмора, красота, нежност, успех*. Наред с това нормативни значения са *гняв, омраза, отказвам*. При **червеното** има две основни тенденции, еднакво застъпени - едната е то да се семантизира с позитивни - а другата - с негативни емоции, настроения, явления: *любов, омраза, нерви, приятно, дразнещо, много, малко, силно, слабо* и пр.

8. Думите-асоциации нормативно показват възможностите термините за цвят да се асоцират с парадигма от значения, които не са значението за признака цвят.

9. Нормата за словесни асоциации сочи езиковото съзнание и подсъзнание на българина, където показателни са структурата на нормата и отношенията на многозначност, синонимия, антонимия.

10. Нормата за словесни асоциации на термини за цвят представя със своята структура и отношенията в нея вербализиране на цветовия език извън контекст.

11. Някои от централните думи-асоциации съвпадат със значенията от невербализираните форми на цветовия език (Алмалех, 1997)и техните фолклорни семантизации и представят универсалиите в цветовия език (вербализиран и невербализиран). Такива са *огън кръв, топлина* за **червено**; *Слънце, топлина* - за **жълто**; *наdejда, жизненост, живот* - за **зелено**; *смърт, погребение, траур, мъка, сълзи* и др. - за **черно**; *непорочност, чистота* и пр. - за **бяло**.

12. Наличието на цветови език с универсални, балкански и български значения в него се обяснява с това, че възприятието за цвят се намира в стари филогенетични зони на мозъка. Изглеждат подходящи за този случай когнитивните модели и когнитивната семантика, посочени от Дж.Лекъф [Лейкъф, 1978].

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК В КОНТЕКСТ (ЦВЯТ И СЕМАНТИЗАЦИИТЕ МУ ПРИ ЛИТЕРАТУРНИ ГЕРОИ)

Проследяването на вербализацията на цветовия език в контекст ще се проведе в романите на Емилиян Станев и “Железният светилник” на Димитър Талев. Първото условие, за да се добие обща представа за наличието на лексеми за цвят в романите е да се ексцерпират цветовите характеристики на героите. Цветовата характеристика на един герой се състои от **пряка и непряка цветова характеристика**. Пряката цветова характеристика се състои от лексемите за цвят/прилагателни, глаголи, съществителни/, които са употребени от автора за описание на духовния, вътрешен мир и от описания на външния вид/коса, кожа, очи, дрехи/. Непряката цветова характеристика се състои от лексемите за цвят, служещи за описание на интериорите и екстериорите, в които действа дадения персонаж.

Второто условие е да се проследи конкретно как става в текста появата на лексемите за цвят и съпътстващите ги нормативни асоциации.

ЦВЕТОВЕТЕ ПРИ ОТДЕЛНИ ЛИТЕРАТУРНИ ГЕРОИ

След като нормата за словесни асоциации за цвят бе фиксирана ще се проследи как в текста, който може да се схваща като вид диалог между читателя и автора, се актуализират нормативни семантизации на лексемите за цвят.

ЧЕРВЕНОТО ПРИ НЯКОИ ОБРАЗИ

Първо ще се проследи червеното в образа на Костадин Джупунов от “Иван Кондарев” на Емилиян Станев

Червеното при Костадин Джупунов

/1/ Слънцето парна тила му и бързо затопли дебелилото, *почервеняло* на гърба му сетре.

/2/ Костадин *се изчерви* и удари по масата.

- Ето как седят нашите работи! Бачо командува като генерал, а пък аз съм слуга в тази къща! Но тъй няма вече да върви, по никакъв начин няма да върви.

/3/ Райна го помоли да даде капаро, той я погледна с неразбиращи очи, после изведнаж измъкна големия си портфейл, извади куп банкноти и като *се изчерви*, не знаеше какво да прави с тях.

/4/ Към тая радостна възбуда у него *гореше* избухналата с още по-голяма сила *любов* към Христина.

/5/ Той мълчеше и *се червеше от невежеството си*.

/6/ В салона, изправен в целия си ръст, *зачервен от ярост*, Костадин налиташе на брат си.

/7/ Той *се изчерви* и като усещаше допира на гърдите ѝ, стисна пръстите ѝ в своите.

/8/ *Зачервен* и разгърден, Костадин седеше между Янаки и Московеца.

/9/ Мисълта, че има власт над него чрез тялото си, *начинът по който се изчерви*, щом погледна краката ѝ/.../.

/10/ Христина вече не посмя да говори с него на тази тема. Сега го виждаше пак такъв, какъвто го помнеше като юноша - *горещ, буен, готов да се кара* за нищо и никакво, когато не му е по угодата.

/11/ Беше разчувстван, *зачервен от вълнение* и готов да избухне.

/12/ Костадин *се изчерви* и побърза да излезе!.../Яд го беше, че не се скара по-сърдито на брата си. Тия подмятания *оскърбяваха* жена му/.../.

/13/ Костадин се изправи с тавата в ръце, *зачервеното му лице с набъбнала вена сред челото изразяваше такова презрение*, че Райна уплашена се дръпна.

/14/ /.../Казвам ти, каквото съм чула - отвърна Христина, *изплашена от зачервеното му лице и набъбнабата вена на челото му*.

/15/ Костадин стана, вратните му жили се изпълниха с *кръв, гняв и мъка разкривиха* отслабналото му лице.

Повечето от посочените примери на функционирането на термини за цвят за червено в образа на Костадин показват една обща особеност: С помощта на контекста и ситуацията ние, като читатели-тълкуватели, можем да отговорим на въпроси от типа - “Защо се изчервява Костадин?”, “Защо Костадин добива червенина на лицето или на врата?”. Т.е. ние сме в състояние като тълкуватели на реплика-съобщение на Е.Станев да посочим причината за добиването на червен(още по-червен) цвят на лицето или врата на героя. В реплика на автора-адресант за Костадин и червеното ние, читателите-адресати, сме в

състояние да посочим причинно-следствената връзка, в която различаваме и причината, и следствието-изчервяване. Следователно в този тип реплики имаме контекстуално отношение, наблюдавано не на лексикално-семантично равнище, а на равнище текст-реплика. При това, тази реплика съдържа множество други информации, които не са по-малко важни от причината и следствието ѝ - изчервяването. Т.е. ние сме в състояние да разграничим от множеството факти и информации в репликата факта на каузацията на изчервяването на Костадин. Освен чрез дешифриране на каузативното отношение, ние обвързваме и ситуационно-асоциативно термина за цвят с други лексеми от изречението или съседните изречения; Например, лексемите *гняв* и *мъка разкривиха* отслабналото му лице се асоцират текстово с предходната информация и нахлулата *кръв* във вратните жили на Костадин. Тия разсъждения ни насочват към важния въпрос за езиковите начини на семантизация и функциониране на термините за цвят в художествения текст, а така също за появата на нормативните думи-асоциации в текст в някакъв сорт текстова обвързаност с термините за цвят.

Червеното при Ния

Червеното в образа на Ния присъства пет пъти. В четири от тези пет червеното съпровожда описание на различен израз на любовта на ния към Лазар.

/1/ През кадифеномеката мургавина на лицето ѝ изби руменина/.../.

/2/ Гъста червенина се разля по цялото ѝ лице/.../.

/3-4/ Огън пропъзля по бузите ѝ като тих пламък/.../.

В примерите има един синоним на червено - 'руменина' - , една централно-нормативна дума-асоциация/*огън*/ и една периферна дума-асоциация/*пламък*/ на червено, както и един термин за червено - 'червенина'.

Лексемите 'пламък' и 'огън' заместват термина за червено. При жълтото в цветовата характеристика на Ния обаче същите две лексеми заместваха жълто. Общата им заместителна употреба е базирана на общите качества на предметите-еталони на жълто(Слънце) и на червено(огън и кръв), маркирани от централно-нормативни думи-асоциации 'горещо' или 'топло' и словообразователните им варианти. Това е обяснимо, тъй като без топлината и цвета предметите-еталони за червено и за жълто престават да бъдат предмети-еталони. 'Пламък' е синоним на 'огън', но е периферно-нормативна за червено.

И в четирите случая се наблюдава семантична каузация на червеното или семантична конструкция 'червено-следствие + *от* + *любов*'. Твърде важно е да се припомним, че лексемата 'любов' е централно-нормативна за червено. В примерите /1/ и /3-4/ степента на заместваемост е твърде висока, защото имаме имплицитно присъствие на причината и наслагване на типичния признак за предметите-еталони на жълто и червено - топлина, горещина.

Тази общост на значенията на семантизацията на червено и жълто може да се представи като пресечени множества.

/5/ /.../ грееше тъмновишнево кадифе на новата празнична рокля.

В този пример се наблюдава сложно прилагателно, съдържащо ненормативна дума-асоциация 'вишнево', която е от типа асоциации, които са конкуренти на предмети-еталони. Конкурентите за предмети-еталони са лексеми като *ягода*, *вишна*, *домат* и пр., които не през целия срок на съществуването си имат червен цвят. В началото те са зелени. За жълто конкуренти за предмет-еталон са всичките названия на цветя - *минзухар*, *нарцис*, *лале* и пр. Лексемата *тъмновишнево* е актуализация в контекст на 'празничност', отбелязана от Ния с новата ѝ "празнична дреха".

Вербализацията в контекст на цветовия език при образите на Сибин и Каломела от "Легенда за Сибин, Преславския княз" на Ем. Станев ще се проследи отделно от другите романи, защото семантизацията са твърде специфични.

Тук е нужно да се направят известни изясняващи пояснения по отношение на изложението.

Реализираните семантизации могат да бъдат или експлицитно посочени в текста с лексеми, или имплицитно, т.е. една семантизация да се извлича от контекста, а да не е експлицирана в текста с лексема.

Ще се посочват нормативните и ненормативните семантизации.

Семантизацията са разделени на: (i.) Общи и (ii.) Конкретни. Обикновено общите са реализирани в макротекста на романа, а конкретните представят лексемите от изреченията, съдържащи лексема за цвят, които могат да бъдат схващани като нормативни или ненормативни семантизации.

Сред общите и конкретните семантизации няма да се посочват самите лексеми за цвят, както и техни синоними или частни понятия-термини за цвят. Например *червено*, *рубинено*, *поруменя*, *аления*.

ЕЗИКОВИ НАЧИНИ ЗА СЕМАНТИЗАЦИЯ И ФУНКЦИОНИРАНЕ НА ТЕРМИНИТЕ ЗА ЦВЯТ В ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ

Веднъж вече открили каузацията на изчервяването на Костадин, трябва да се разграничат различните начини, по които това се прави в репликите-текст за Костадин. Например в /5/, /6/, /7/, /11/, /12/, /13/ и /15/ причината за промяната на лицето или врата към червенина е експлицитно посочена. Причината е експлицирана или в самото изречение, където е лексемата за цвят, или в предхождания, или в следходния спрямо лексемата за цвят текст. Когато се твърди, че става дума за експлициране се има предвид, че се посочва лексема, схващана като причината - *от невежество, от ярост, от вълнение, от яд и от оскърблението към жена му, поради мъка и гняв.*

Експлицирането на причината за изчервяването навежда на няколко заключения: 1. Лексемите **яд** и **ярост** са от нормата за български словесни асоциации и са думи-асоциации на червено. Лексемите **оскърбление**, **невежество**, **вълнение**, **мъка** не са от нормативните думи-асоциации, но в контекста на романа те функционират наравно с нормативните като причини за изчервяването. 2. Чрез нормативните и ненормативните лексеми се изразява интенцията на автора-адресант. 3. Лексема като *вълнение* е от референтната област на ядрената нормативна лексема *страст*. 4. Очевидно е, че експлицитната употреба на посочените лексеми е израз на принципа на кооперацията и на принципа на интенцията. 5. Фактът, че има и нормативни, и ненормативни лексеми е въпрос, отнасящ се до интенцията на автора-адресант. 6. Каузативното отношение между лексемата-причина и лексемата за червено-следствие обединява в съобщението на адресанта лексемата за цвят и лексемата-причина за почервяване. 7. Каузативното отношение в посочените примери е реализирано експлицитно/и причината, и следствието са експлицирани/. 8. Каузативното отношение може да се реализира с различни езикови средства : а/ с конструкцията `лексема за червено-следствие + предлог **от** + лексема за причината` (Виж /5/, /6/, /11/); б/ Експлициране на лексемата за причина в изреченията предхождания изречението, съдържащо лексемата за цвят - пример /7/; в/ Експлициране на лексемата за причина в изречение следхождащо изречението, съдържащо лексемата за цвят (Виж /12/); г/ Словосъчетания или изречения, предхождания или следхождания термина за цвят-следствие, където не се експлицира нормативна или ненормативна лексема-причина, а се обяснява с повече думи причината/описателно/ (Виж /9/). Този начин би могъл да се нарече имплицитен, доколкото към термина за цвят не се явява никаква лексема , нормативна или ненормативна; д/ Заместители на лексемата за цвят с нормативни лексеми-асоциации - в /10/ , в /15/ вместо червен - кръв.

Въпросът за възможността да се замества, подобно на деиктичната употреба при местоименията, термин за цвят /с функция от цветовия език/ е твърде интересен. Би могло да се въведе понятието **деиксис на цвят**, макар че подобно понятие би предизвикало протести и ожесточени критики у читатели, които не вникват в същността на процеса. По-важен за момента е фактът, че в изречение /10/ думите *горещ* и *буен*, едната е нормативна ядрена асоциация на червено, а другата е ненормативна, но с очевидна семантизация от парадигмата на силните чувства и емоции, типична за асоциациите на червено. В пример/15/ *кръв* е централно-нормативна асоциация на червено и тя успешно замества термина за цвят, като в същото време донася още стилистични, семантични и в крайна сметка - прагматични - значения. Въпросът за заместването на лексема за цвят, като част от вербализирания цветове език, заслужава самостоятелно разглеждане. Най-малкото, защото подобно явление е една от особеностите на вербализацията на цветовия език, където възможностите цветовият език да функционира се увеличават многократно с оглед на големите възможности на знаковата система, наречена естествен език.

По-подробното разглеждане на някои от горните примери ще позволи да се изгради по-вярна представа за вербализацията на цветовия език в текстови условия.

(i) `лексема-следствие за червено + предлог **от** + дума-асоциация/нормативна или ненормативна/`

С такава структура са /5/, /6/ и /11/.

(ii) `лексема за червено - следствие + щом/когато/ + изречение` - С такава структура е пример/9/.

Тия два начина са с експлицитно изразяване на причината за добиване на червеното. Това става чрез предлога **от** + **причината**, изразена с лексема, семантизация на червено. Може да стане също чрез структурата от (ii). В този втори начин имплицитно се крие първата структура, само че това се представя като обстоятелство, където лексемата-семантизация на червеното е заменена от посочване на обстоятелството-причина.

В пример /9/ се наблюдава случай на имплицитно присъствие на централно-нормативната на червено лексема **любов**. Нейното значение обаче е разширено експлицитно чрез на описание на ситуация, в която Костадин изпитва любовни чувства.

(ii) `лексема за червено-следствие + текст с причината`. С такава структура са /2/ и /12/. В тези примери "чист" като тип структура е само /2/, където изчервяването на Костадин се обяснява откъм причината си в следхождащия лексемата за червено текст. Пример /12/ представя реализация на смесен тип, където в текста предхождащ лексемата за червено-следствие се наблюдава част от описанието на причината за изчервяването. В този пример се актуализира преди лексемата за червено нормативната дума-асоциация **яд**. Това е причината този пример да бъде посочен като смесен, където структурата би изглеждала така:

(iii) `текст-причина + лексема за червено-следствие + текст-причина`.

(iv) `текст-причина + лексема за червено-следствие`. От този тип са /3/, /8/, /13/, /14/ и /15/. Тия примери много често съдържат и елементи на предходния смесен тип.

Каузативният начин за вербализиране на цветовия език за червено при Костадин е преобладаващ. Нека още веднаж да се подчертае - в случая не става толкова дума за повърхнинното, обичайното в значението на лексемите за цвят - качеството за червено у Костадин. Става дума за актуализация на нормативни и ненормативни думи-асоциации, които по същество са и вид семантизация на лексемите за червено. Някои от тях повтарят извънконтекстната семантизация за червено от нормата за словесни асоциации, а други произтичат от интенцията на автора-адресант. И двата типа са контекстуална вербализация на цветовия език, чиито вербални реализации предстои да сравним с невербалните реализации от фолклора, тайното религиозно-мистично познание, за да се установят универсалиите в цветовия език.

Съвсем друг е въпросът, че възможността лексемите за червено например да се семантизират вербално и извън контекст/в нормата за словесни асоциации/, и в контекст /в романа, при това понякога със същите нормативни думи-асоциации/, че базата на семантизацията на същите предмети-еталони може би е плод на когнитивните модели, посочени от Лейкъф [Лейкъф, 1987]. Същите когнитивни модели навярно биха могли да бъдат обвързани и с каузативното структуриране на текстовата вербализация на цветовия език. От своя страна тия когнитивни модели могат да бъдат представени като частен случай на пропозиционалните модели от същия Лейкъф. Този въпрос обаче не е в центъра на нашето внимание тук.

Засега ще се продължи заниманието с описанието на езиковите и текстовите особености на вербализацията на цветовия език. По отношение на факта, дали се експлицира или остава имплицитна (подразбира се от описанието на ситуацията и чувствата)думата-асоциация(нормативна или ненормативна) може да се направи следната класификация на примерите за червено при Костадин.

I. ЕКСПЛИЦИТНА ПОЯВА НА СЕМАНТИЗАЦИЯ НА ЛЕКСЕМАТА ЗА ЧЕРВЕНО.

1. Експлицитна поява на нормативна дума-асоциация

В примери /12/ и /15/ се явяват след лексемата за червено лексемите-асоциации от нормата **яд, ярост**.

2. Експлицитна поява на ненормативна дума-асоциация, запазваща посоката на семантизация от нормата

В примери /5/, /6/, /11/, /12/ и /15/ се явяват като причина за изчервяването следните ненормативни лексеми: **невезжество, вълнение, оскърбяваха, гняв и мъка**.

II. ИМПЛИЦИТНО ПРИСЪСТВИЕ/ЧРЕЗ ОПИСАНИЕ НА СИТУАЦИЯ И ЧУВСТВА И ДР./ НА НОРМАТИВНА ДУМА-АСОЦИАЦИЯ.

От този вид вербализация на цветовия език се наблюдава в следните примери: /2/, /3/, /7/, /8/, /9/, /12/, /14/.

В /2/ се подразбира от описанието **яд, ярост**, както и ненормативната **мъка**. Същите лексеми се подразбират от описанията в примери /12/ и /14/. В /3/ се подразбира нормативната лексема **любов**. **Любов** е описана и в контекста на примери /7/ и /9/.

III. ИМПЛИЦИТНО ПРИСЪСТВИЕ НА ЛЕКСЕМА ЗА ЦВЯТ ЧРЕЗ ЗАМЕСТВАНЕТО Й С НОРМАТИВНА ДУМА-АСОЦИАЦИЯ ЗА ПРЕДМЕТ-ЕТАЛОН И/ИЛИ НЕГОВО НАЙ-СПЕЦИФИЧНО КАЧЕСТВО.

За този тип присъствие на значение за цвят вече стана дума. Нормативни думи-асоциации за предметите-еталони или техните най-специфични качества могат да заместят лексема за цвят, като едновременно с това изразят и интенцията на писателя-адресант. Пример за подобна вербализация е /4/, където се използва централно- нормативната лексема **гореше**. От същия порядък е лексемата **горещ**, използвана от автора-адресант в /10/. Психологическата основа за подобни употреби очевидно е в т.нар. "огледални асоциации". Те представляват следното: ако имаме думата-стимул **червено** и нейна дума-асоциация **горя**, това не означава, че при дума-стимул **горя** ще има със същата статическа честота дума-асоциация **червено**. В психологията по повод на този установен факт се говори, че разстоянието между огледалните асоциации не е едно и също, за да се обозначи това явление.

Проблемът с огледалните асоциации ще се конкретизира по-натък по повод на други подобни употреби на лексемите *огън*, *гореше*, когато те могат да обозначават от контекста синоним не на цвят, а на топлина, т.е. друг основен признак на предмета-еталон/огън или Слънце/.

В пример /4/ се среща една от редките употреби на глагол като дума-асоциация/семантизация/ на лексема за цвят. Глагол, като част на речта, е рядка вербализация на цветовия език и извън контекст(в нормата за словесни асоциации), и при вербализацията в контекст(в текста на романите).

Макар и редки обаче тия случаи заслужават внимание от семантична гледна точка като участници в контекстуалната вербализация на цветовия език. В /4/ глаголът участва в каузативна конструкция, чийто вид е 'гореше от любов', която твърде често функционира под най-разнообразни форми в контекста на романите като конструкцията 'лексема за червено + *от* + любов'. От примера личи, че в подобни употреби глаголът не е каузативен. Тук дълбоката структура е от типа 'червено + *от* + причина'. Проблемата за семантиката на каузативните глаголи би добавила нови признаци към проблематиката за притежание на даден признак, съотнесен с признака за цвят (семантизиран в нашите случаи).

Лексикалната семантика на глаголите за добиване на цвят би трябвало да се разглежда като един от възможните инструменти за вербализация на цветовия език, реализиращ се чрез когнитивните модели на Лейкф. А.Динева различава "каузативи за относителна промяна", което "може да бъде представено в следния вид:

някой/нещо **става** по- + прилагателно
някой/нещо **става** повече/по-малко

Първото представяне характеризира каузираното явление на каузативите за относителна промяна на качества на обекти и на характеристики на явления, а второто - каузираното явление на каузативите на относителната промяна на количество." [Динева, 1986, 25-26].

Към казаното можем да добавим, че каузираното явление в нашия случай е добиването на червен цвят и то може да съвпада със семата 'ставам', посочена от Динева за различаване от други случаи. Тази сема съответства на "обща архисема имаш /и на две диференциални семи такъв цвят и като цвета на" у Генова [Генова, 1994, с. 7].

Семантиката на каузиращите глаголи дава известна представа, наред с посоченото от Генова за семантиката на прилагателните за цвят, за процесите в лингвистично отношение, които придружават вербализацията на цветовия език. Особено интересно е, че тия явления могат да бъдат приписани на глагола *гореше* от пример/4/, където е важно да се има пред вид, че този глагол не маркира само цвят, а и топлина, горещина и преносната употреба въобще, когато стана дума за причината, предизвикала "горенето" - любовта. Очевидно любовта/нормативна, централна, дума-асоциация на червено/ каузира ставането на Костадин и по-горещ, и по-развълнуван, и по-изчервяващ се - признаци, фиксирани в текста. Към това може да се добави и наличието на семате, типични за лексемите за цвят - **има като цвета/ в случая/ на горенето/**. Т.е. в семантиката на прилагателните за цвят, посочена от Генова, а очевидно и при семантиката на глагола *гореше*, доколкото той функционира тук и като заместител на термин за червено, се каузира от причината - **любов**.

Пример /1/ на пръв поглед изглежда като наративно, а не каузативно вербализиране на цветовия език. Нужно е обаче да се стигне почти до края на романа, за да се изясни, че Костадин е небрежен към облеклото си. Небрежността на Костадин е причината "сетрето на гърба му" да е "почервеняло". Следователно тук се е актуализирала конструкцията от (iii) - 'лексема за червено-следствие + текст с причината'. Представите ни за възможните реализации на тази каузативна конструкция се обогатяват и попълват от този пример.

ЗЕЛЕНОТО ПРИ НЯКОИ ОБРАЗИ

Зеленото при Корфинозов

ПРЯКА ЦВЕТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

бял - 9	златно - 2
зелено - 4	светъл - 2
сиво - 3	черен - 2

Основният цвят на Корфинозов е бяло. Лексемите на зелено се появяват едва в края на съществуването на персонажа - преди неговото самоубийство. Следователно те автоматично се обвързват със смъртта на Корфинозов.

/1/ /.../ мътно зеленееше застояла вода/.../

/2/ /.../отровназелено светеше лампата/.../

/3/ Със зеленикав отблясък/.../святкаха измъчените му очи/.../

/4/ /.../мръсната възглавница от зелен плюш/.../

Тези посочвания на зелено са в рамките на четири страници - от 273 до 277 в том втори на "Иван Кондарев", преди това те не се срещат в образа на Корфинозов.

Интуитивно се схваща обвързването на зеленото с думите-асоциации *мътно*, *отровно*, *измъченост*, *мръсно*. И четирите лексеми са с негативен отенък на значението, придавано на зелено. И четирите лексеми трябва да бъдат проверени дали са нормативни или не в нормата за словесни асоциации у българи, защото те са експлицирани в съседство с лексемата за зелено.

В българската норма за словесни асоциации много по-често се срещат думи-асоциации за позитивни усещания, изживявания и семантизация на зеленото - *спокойствие*, *почивка*, *отмора*, *уравновесено*, *живот*, *жизненост* и пр., които са противоположни на семантизацията при Корфинозов. Съществуват случаи на негативна семантизация в периферията на нормата - лексемите *гняв*, *омраза*, *отказвам* са от периферията на нормата. Но нито една от тези нормативно периферни семантики не се срещат в посочените примери. Лексемата *омраза* обаче е актуализирана дистантно - през половин страница. Тя е съпроводена в контекста от *злоба*, *отмъсти*, *да смаже*, които са ненормативни, но от същата референтна област лексеми като нормативната, периферна *омраза*. С други думи тук са актуализирани дистантно ненормативни думи-асоциации, които не са чужди на нормата в смисъл на негативна семантизация на зеленото.

Тази негативна семантизация се следва в посочените четири примера. Зеленото е съпроводено /почти/ контактно от лексемите *мътно*, *отровно*, *измъчените*, *мръсната*.

Езиковите начини за реализация на тази семантизация са многообразни, но над всичките преобладава принципът на наративно-декларативното описание.

В пример /1/ лексемата за зелено е дефинирана с наречието *мътно*.

В пример /2/ има композит *отровнозелено*, където едната съставка на сложната дума-прилагателно е *отровно*, определяща *зелено* като отровно.

В пример /3/ зеленият отблясък на очите на Корфинозов се присъединява към святкането на очите му - *измъчено*.

В пример /4/ възглавницата от зелен плюш се доминира от декларирането на факта, че тя е *мръсна*.

В посочените примери следователно се актуализират ненормативни, негативни семантизации на зеленото, които са в зависимост от интенцията на автора-адресант. Тези ненормативни думи-асоциации се движат в обща, нормативна полоса на възможна негативна семантизация, но конкретните им актуализации са плод и от областта на интенцията на автора-адресант. Езиково това може да се реализира по най-разнообразни начини - сложно прилагателно, наречие към глагол за зелено, прилагателно-определение към зелен предмет/*мръсна*/, обстоятелство за начин в пример/3/ свързва зеленото с очите на Корфинозов, които са определени като святкащи *измъчено*.

Общият начин е очевидно наративно-декларативен и той обхваща и случая на текстово-дистантно актуализиране на нормативната семантика - *омраза* - придружена от сходни асоциативни значения - *злоба*, *отмъсти*, *да смаже*. В макротекстово отношение обаче появата на зелено може да бъде схващана като резултат от причината - самоубийственото състояние на Корфинозов.

Зеленото при Сибин

В образа на Сибин се наблюдава една, при това масирана употреба, на зелено със семантизация на/за централната дума-асоциация *живот*. В текста тя никъде не е експлицирана. Начинът на поднесяне на описанието включва редица определения на кипежа на природата с глаголи, отглаголни съществителни, сравнения и епитети, които в крайна сметка са описание на елементи от онова, което наричаме живот, сила на живота:

/1-3/ В тоя горещ юнски следобед светодържецът си *почиваше*, облечен в зелено, а на Сибин се струваше, че го вижда в зелената шатра на всяко дърво/.../ В атлазенозелената светлина всичко *жужеше*, *пееше* и *стържеше* с жетварите и дървесните жаби и песните, *ревът*, *бръмченето* и *крясъците* се сливаха в обща възхвала на Сатанаил и неговото могъщество.

Глаголите *жужеше*, *пееше*, *стържеше* и съществителните за действия и състояния - *ревът*, *бръмченето*, *крясъците* - са актуализация на авторовата интенция за внушенията, които читателят-адресат трябва да получи за този персонаж. Имплицитно е подадена думата-асоциация *живот*.

Все пак в този текст се експлицира една от нормативните думи-асоциации на зелено, които са от позитивните (както е и *живот*) - *почиваше*. Лексемата *почивка* е периферна нормативна семантика на

зелено, лексемата *отмора* и вариантът и *отморява* са нормативни вторични централни семантизации на зелено в нормата. Факт е, че се актуализира лексемата *почивка* под формата *почиваше*.

Затова може да се говори за две явления в рамките на общия начин за семантизация - наративно-декларативния - разширяване на значението на имплицитна централно-нормативна дума-асоциация - *живот*, а така също разширяване на значението на експлицитна нормативна семантема - *почиваше*. Двете думи-асоциации/*живот* и *почивка*/ разширяват значението си по различен начин; Лексемата *живот* - чрез глаголите и съществителните за действия и състояния, лексемата *почивка* е актуализирана чрез ситуацията, описана в изречението. Тук процесът е и обратен(при *почивка*) - има контракция на ситуацията и експлицитирането и с един термин - *почиваше*.

Езиковите начини за семантизация следователно се обогатяват с разширение на значението на имплицитна и на експлицитна нормативна дума-асоциация. Може да се говори и за експлицитиране на цялата ситуация чрез контракция до една лексема-термин за цялата ситуация.

Различаваме и позитивна и негативна семантизация на зеленото в художествената литература. В образа на Корфинозов семантизацията е негативна. При Сибин зеленото е с по-често посочваната семантизация в нормативна словесна асоциация у българи - позитивна.

Разширението на имплицитно присъстваща дума-асоциация се наблюдава и при семантизацията на червеното. Например нормативната дума-асоциация *любов* не се споменава никъде в примери *171*, *191* от Костадин - съответно *Той се изчерви и като усещаше допира на гърдите ѝ, стисна пръстите ѝ в своите; Мисълта, че има власт над него чрез тялото си, начинът по който той се изчерви, щом погледна краката ѝ*. Разликата все пак съществува и тя се състои в това, дали езиковият начин е каузитивен или е наративно-декларативен. В примерите за зелено нямаме причина и следствие, а описание, а в примерите за червено централната дума-асоциация *любов* е причина, каузиращо.

ЖЪЛТОТО ПРИ НЯКОИ ОБРАЗИ

Жълтото при Анастаси

ПРЯКА ЦВЕТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

черен -12	синьо-2
светъл-8	сиво-2
жълто-3	червено-1
бял-2	мургаво-1
златно-1	

Анастаси е анархист, на което се дължи фактът, че черно е най-употребяваният цвят за Анастаси. То идва от личните физически качества и от атрибутите на анархизма. Жълтото се появява само три пъти. Това става между две убийства, които Анастаси извършва, в рамките на 153 страници.

11/ - Сигурно те е хванала жълтеница. - реплика на сподвижника на Анастаси - Сандев.

12/ - Беше отслабнал и пожълтял.- Това е през погледа на пристава Пармаков, когото миг след това Анастаси убива.

13/ "Като смин е пожълтял проклетникът." Също мисловна реплика на Пармаков.

При това, Анастаси няма жълто в непряката цветова характеристика.

Най-съществените особености на семантизацията на термините за жълто при този персонаж могат да се подредят така:

1. Примерите сочат, че жълто се употребява, когато се описва състояние на болест, на силна тревога от неприятности. Една от употребите дори е название на болест.

2. И трите употреби са подадени в текста чрез гледната точка на друго лице - на Сандев и на Пармаков, а не чрез авторово пряко описание на автора-адресант.

3. Единият - Сандев - е близък и сподвижник на Анастаси, а другият - Пармаков - е противник, враг на Анастаси. Т.е. жълтевината на Анастаси претендира за обективност и по този начин той е специфициран от автора.

4. Чрез цвета и при Анастаси, и при другите герои се постига индивидуализация, която е съотносима с единичността и определеността като граматична категория от граматиката на естествените езици. Описанието на Анастаси по време на периода между две убийства с жълто също е вид добавъчна единичност-определеност, която се прибавя към основната, идеца от най-често използвания цвят при него - черно като символ и знак за анархизъм.

5. В българската норма за словесни асоциации на жълто има периферна нормативна дума-асоциация - *болест*. Тя пряко кореспондира с друга нормативната периферна дума-асоциация на жълто - *жълтеница* - експлицирана при Анастаси.

6. Ако се обърнем към лексикално-асоциативните гнезда, може да се види, че лексемата-асоциация *неприятно* се явява като дума-асоциация на два цвята - черен и жълто. Това съотнасяне в нормата на *неприятно* към черно и жълто пряко кореспондира с полученото съчетание от основен - черен - цвят за Анастаси и актуализацията от автора-адресант на жълто, съпровождащо ситуацията и състоянието на Анастаси между двете убийства, извършени от него. Т.е. Анастаси има неприятности и се чувства зле, изобразено с черно и жълто, което също е норма. Лексемата *неприятности* не се експлицира текстово.

7. Всички употреби на жълто сочат още едно имплицирание в текста на друга периферната нормативна на жълто - *провал*. Това е един провал на дейността и живота на героя, водещ и до смъртта му. Драматургично поднесената поява на жълто у Анастаси е на фона на основния му цвят - черно, както и на останалите от цветовете му характеристика.

8. Посоченото тук дава основание за заключението, че при вербализацията на цветовия език извън контекст и контекст има случаи на пълно съвпадение. Фактът, че лексемата *неприятно* не се експлицира в текста съвсем не означава, че в момента на съчетаването на черно с жълто у Анастаси описанията не сочат по наративен начин тъкмо за неприятности. Нормативната дума-асоциация в случая концентрирано предава цялата сюжетна линия и описанията поднесени от автора-адресант.

9. Чрез цветовия език и вербализацията му на читателя-адресат се подава, на подсъзнателно равнище, повторение на информацията, постъпваща от текста на равнище езиково съзнание. Добре е да се подчертае, че подсъзнателното дублиране на информацията чрез цветовия език се реализира концентрирано - с една лексема, обобщаваща цялото описание в сюжета.

10. Езиковите начини за семантизация са следните:

а) експлициране на една периферна нормативна дума-асоциация - *жълтеница* .

б) чрез сравнение - *като смин е жълт* - и чрез дума, носеща негативно отношение в контекста - *проклетникът*. От тази, последна семантизация се подразбира *неприятно-неприятности*. Помним, че при думите-асоциации граматичната оформеност като една или друга част на речта не е от особено важно значение.

10. Казаното сочи негативно значение на семантизацията на жълтото при Анастаси.

11. Начинът на семантизация в конкретните примери е декларативно-наративен. На равнище контекста на романа обаче може да се търси дълбинна текстова каузативна конструкция - '*Анастаси е пожелтял/следствие/ + от + неприятности*', т.е. '*следствие-пожелтяване + от + причина-неприятности*'

12. Имплицитна актуализация на нормативна дума-асоциация чрез два цвята: *неприятно* е нормативна асоциация и на черно, и на жълто. Такова явление може да се нарече семантично еднофокусно двуцветие.

Жълтото при Ния

Ния от "Железният светилник" на Д. Талев притежава следната цветова характеристика:

ОБЩА ЦВЕТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НА НИЯ

тъмен - 9	златно - 3
бял - 5	черен - 3
червено - 5	светъл - 3
	жълто - 5
мургаво - 4	сребристо - 1
синьо - 4	бледо - 1

Семантизацията на жълтото при Ния е различна от тази при Анастаси, но и при двата образа тя не напуска драстично нормата и нормативната семантизация.

При Ния има четири употреби на термини за жълто. Три от тях са в контекста и ситуацията на посещението на нейния любим - Лазар - в дома на баща й.

/1.-2./ Цялата облечена в жълта коприна /.../ В широката мрачна стая лумна жълт пламък, затрептя пред очите на Лазара, заслепи го/.../ .

/3/ Очите й бяха огромни - тъмни бездни, да го погълнат, жълтото цвете в косите й блестеше ослепително, ръката й гореше върху ръката му.

Тези три употреби на жълто очевидно изразяват външно, чрез начина на обличане и украса, избран от автора-адресант, любовта на Ния към Лазар. Наред с тях се експлицира периферната дума-асоциация за

жълто - *пламък*. В български език тя е синоним на огън. Известно е, че този-предмет еталон за червено има типични качества, изразени с ненормативните думи-асоциации *лумна* и *блестеше*. В случая обаче става дума за жълто, а не за червено. Очевидно е, че Д.Талев умело използва, на подсъзнателно творческо равнище, факта, че предмет-еталон на жълто е Слънце, което има твърде сходни най-типични качества - блясък, топлина и пр.

И в трите примера става дума за изразяване, на равнище на езиково подсъзнание, чрез езика на цветовете и вербализацията му в контекст на любовта на Ния. Лексемата `любов` не е експлицирана. Авторът-адресант избира слоеста структура, за да внуши своята интенция: чрез три термина за жълто, чрез една периферна нормативна дума-асоциация - *пламък* - и чрез две ненормативни думи-асоциации за типични качества на денотата *пламък* (*лумна, блестеше*).

Лексемата `любов` не е нормативна асоциация на жълто. Авторът-адресант обаче намира други начини - чрез посочената слоеста структура - да поднесе своята интенция на читателя-адресат. Ето защо може да се говори за разширение на значението на имплицитна семантизация, актуализирана и разширена по значението си чрез нормативно-периферна дума-асоциация и чрез ненормативни думи-асоциации.

В посочените примери се наблюдава декларативно-нарративен начин на поднасяне на интенцията на автора. В същото време обаче тук, както при Анастаси, може да се твърди, че дълбинно в макротекста е възможно каузативно дешифриране на жълтите елементи в облеклото и украсата: Ния се облича в `жълто + *от* + *любов*`. Иначе в текста никъде нямаме експлициране на структурата `лексема за следствие-жълто + *от* + дума-асоциация - *причина*`. Наблюдава се типично езиково нарративно-декларативно описание. Каузативността лежи на дълбоко равнище и е възможна за дешифриране само в макроконтекста на романа.

/4/ - Вземете си - подкани ги Катерина и сама протегна ръка към сливите./.../ Ами вашите, Ния, тия дето са *жълти като лимони*?

Тази четвърта употреба на термин за жълто е първа по хронология в текста на романа. Тук семантизацията тече по два "канала". Единият е сравнението на сладкия плод (слива) с един кисел цитрус, който е от конкурентите на Слънце за предмет-еталон за жълто - лимон. Следователно сравнението е по линия на категорията за цвят като признак на два противоположни по вкус предмета. Вторият канал, по който тече сравнението (приликата) е по линия на семата `мекота`, където имплицитно се наслажда от текста сравняването на мекотата на плода слива с едно народно-вулгарно синонимизиране на жената с този плод, т.е. Ния се обвързва със сладката жълта слива. Контекстът е причина дори това скрито сравнение да се схваща по линия на хубавото, не грозното, защото изразява отношението на Катерина към Ния по линия на семата `сладост` обединяваща плода и Ния. Тук има нарративно-декларативен начин на поднасяне на семантизацията, която по линия на цвета асоциативно и имплицитно нослагва централно-нормативни асоциации за жълто като *топлина, топлота*.

Във френската семасиология се говори за контекстуално доминиращи семи, актуализирани от лексикалната семантика. В този смисъл контекстуалната вербализация на цветевия език при образа на Ния сочи големите възможности на езиковото подсъзнание и съзнание да осъществи нормативни и ненормативни вербализации.

Семантизацията на жълтото при Ния е с позитивни значения за разлика от негативните, наблюдавани при образа на Анастаси.

Жълтото при Евтерпи

Евтерпи е проститутката в романа с главен герой Сибин. Героят лъжовно се утешава с нея, за да задуши породилата се страст към "бялата" славянка Каломела.

ЦВЕТОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЕВТЕРПИ

златно - 3

жълто - 1

Четири употреби на златно и жълто имат негативна семантизация в следните примери.

/1/ През дните на събора тия христоролюбивиже бяха я измъчили с буйствата на коравата си плът, но затова пък увеличиха златото й.

/2/ Три златни монети и десетина кокошки всеки Великден и коледа - това беше десетъкът пред бога от хоризонталния й занаят.

/3/ Отхвърли тежкото одеало, подплатено с жълта коприна, понеже кирия Евтерпи грееше като жарава/.../.

/4/ На леглото остави една златна монета и тихо се измъкна от стаята.

Става дума за пари от "хоризонталния й занаят", когато се споменава злато. Езиковото поднасяне е чисто нарративно-декларативно без елемент на каузация от макроконтекста на романа.

Жълтото е употребено заедно с експлициране на централно-нормативна дума-асоциация - 'грееше'. Образно казано, по два различни начина се казва "жълто" - веднаж чрез термина за жълт и втори път - чрез лексемата 'грееше'. Тук отново възниква проблемата за заместването на лексема и категория за цвят с възможни заместители - думите, названия на предметите-еталони и най-типичните им качества.

Това заместване има повече отношение към евентуално приемане на тезата, че е възможно да мислим за деиксис за цвят, защото заместването на асоциации като огън, пламък с техен синоним - жарава има очевидно друг, прагматичен характер. Лексемата жарава е синоним на огън и пламък по линия на цвета и топлината.

ОБЩО ЗА СЕМАНТИЗАЦИЯТА НА ЗЕЛЕНОТО И ЖЪЛТОТО

При **Анастаси** жълтото е с негативна семантизация, както и при **Евтерпи**. При **Ния** става ясно, че жълтият цвят при вербализирането на цветовия език може да се появи и с позитивна семантизация. Следователно се откроява способността в цветовия език един и същи цвят да бъде семантизиран както с позитивни значения, така и с негативни. Това свойство на цветовия език и вербализацията му личи и от позитивната семантизация на зелено при **Сибин** и от негативната контекстова вербализация при **Корфинозов**. Способността един цвят да има и позитивна, и негативна семантизация съществува при вербализацията на цветовия език и извън контекст, т.е. в нормата за словесни асоциации на цвят.

ПО-ВАЖНИ ИЗВОДИ:

1. В текстовата вербализация на цветовия език се актуализират извънконтекстови вербализации на лексемите за цвят (от нормата за словесни асоциации на цвят). Актуализират се централни, ядрени и периферни думи-асоциации.

2. В текстовата вербализация на цветовия език се актуализират и ненормативни семантизации на лексемите за цвят.

3. И нормативните, и ненормативните семантизации обикновено са културизирани значения на предмета-еталон и неговите основни, най-типични качества.

4. Горното позволява на автора-адресант да оперира с нормативните и дори с ненормативните семантизации на лексемите за цвят като с общ код (език) с читателя-адресат.

5. При функционирането си в контекст вербализацията на цветовия език обслужва прагматичния принцип на кооперацията, за да се реализира още по-успешно интенцията на адресанта.

6. В езиково отношение има два основни начина за представяне на вербализирания цветови език - каузативен и наративно-декларативен. Често пъти двата начина са в симбиоза.

7. Каузативността може да се изрази експлицитно както в каузативни конструкции на езиково равнище, така и в повърхнинни експлицитни наративно-декларативни структури.

8. Лингвистичното разнообразие и на двата начина е практически неизброимо, но могат да се изведат известен брой структури.

9. Каузативността има статус и на семантично, и на синтактико-семантично равнище.

10. При наративно-декларативната вербализация на цветовия език декларативността има статус на чисто семантичен елемент, който се изразява в приписване на определени цветове/цвет в определена семантизация. Наративността има преобладаващ лингвистичен статус.

11. При вербализацията на цветовия език се наблюдава явлението разширение на значението на експлицитна и/или на имплицитна дума-асоциация. Думата асоциация може да бъде и нормативна, и ненормативна.

12. Висока многозначност при семантизацията.

13. Чрез драматургично употребен цвят и семантизацията му авторът ползва вербализирания цветови език за своите интенции.

14. Реализацията на вербализираните актуализации на цветовия език е повече на равнище езиково подсъзнание, отколкото на равнище езиково съзнание.

15. Чрез най-често използвания цвят за един персонаж авторът реализира категорията единичност в чисто знаково отношение.

16. Наличието на един цвят като преобладаващ за различни персонажи ползва многозначността на цвета-знак за структуриране на категорията единичност-определеност.

17. Категорията единичност-определеност се реализира и чрез по-рядко посочвани от основния цвят за един персонаж. Ползва се посоченото в 11, 12.

18. Наблюдава се семантична еднофокусност на два цвята, което може да се нарече двуцветие.

Съществено беше на този етап от анализа да се посочат важни изводи. Това позволява при по-натъшното посочване на цветовете особености при други герои да се търсят и потвърждения на тия изводи, и нови закономерности.

ФУНКЦИОНИРАНЕ И СЕМАНТИЗАЦИИ НА ЛЕКСЕМИТЕ ЗА ЦВЯТ ПРИ КАЛОМЕЛА И СИБИН

С И Б И Н

Пряка цветова характеристика

черен - 20	червено - 12
мургаво - 2	кафяво - 2
мрак - 2	златно - 2
бял - 21	зелено - 1 + 3 /4/

Непряка цветова характеристика

червено - 12	бял - 3
черен - 6	жълто - 2
мургаво - 2	русо - 1
мрачно - 2	златно - 2
синьс - 5	сив - 2
зелено - 1 + 3	сребърно - 1
пембено - 1	

КАЛОМЕЛА

Пряка цветова характеристика

бял - 36	русо - 3
червено - 17	златно - 1
черен - 9	сиво - 1
синьо - 6	зелено - 1

Непряка цветова характеристика

синьо - 2

С И Б И Н

ЧЕРНО

/1/ /.../ мургавата си ръка /.../ - с. 9

/2/ /.../ решейки черната си къдрава брадичка /.../ - с. 9

/3/ Четирите плитки, които слугата му беше оплел, мокри и тежки, висяха като черни змии върху плещите му. - с.9

/4/ Тая неизчерпаема енергия, бързина и точност в движенията на княза го безпокояха и плашеха, както и черният соколов блясък във всевиждащите му очи. - с.9

/5/ Черното сияние, което князът излъчваше по-зримо в червения полумрак на стаята. - с.10

/6/ Князът обаче не искаше да се поддава на черни мисли /.../ - с.15

/7/ Котра бе ресала черния поток на косите си /.../ - с.22

/8/ Мургава, /.../ тя излъчваше огън и топъл юнски мрак /.../ - с.22

/9/ /.../ със силата на волята гонеше черния орляк на грижите. - с.23

/10/ Движението създадено от Сатанаил не преставаше ни денем, нито нощем. То само се менеше в светлина и мрак /.../ - с.25

/11/ /.../ Сибин продължи да язди черния си жребец /.../ - с.28

/12/ /.../ тя сведе очи под черния пламък на неговите. - с.30/= на 9 от Каломела-черно/.

/13/ Не е ли малодушно и недостойно да помрачи с благоразумно бягство азарта в тия минути, толкова напомнящи минутите преди някоя битка /.../

/14/ Князът неволно погледна ръката си. Без ръкавица, жилеста и черна, ръката му държеше юздата /.../ - с.46

/15/ /.../ князът внезапно обяви на близките си, че възнамерява да търси Каломела/.../ преоблечен като калугер/.../ Под черното расо висеше мечът, лъкът и колчанът се прикриваха /.../ - с.50

/16/ Наклоненото слънце правеше черната му брадичка и мустаци да лъцят /.../ - с.51

/17 - 18/ /.../ жребецът, който следваше господаря си като куче, навлезе в пещерата. Каломела го видя да идва насреща ѝ - чер, с очи като въглени. - с.60 =/4/ от Каломела.

/19./ Тя се топеше под силното тяло на своя княз и неговото черно сияние гореше душата ѝ. - с.75 = /6-7/-черно при Каломела

/20./ - Вижте, колко е черна дяволска плът! - с.92

/21/ Не е ли малодушно и недостойно да помрачи с благоразумно бягство адарта в тия минути, толкова напомнящи минутите пред някоя битка/.../ - с.43

Реализирани семантизации на черен

(i.) Общи:

Прабългарското начало;
Живот (свързано с прабългарката Котра);
Топлина (свързано с прабългарката Котра);

(ii.) Конкретни:

1. проблеми/грижи/;
2. Дявола;
3. скриване/когато облича расото и напуска Преслав/;
4. бързина (авторово приписване на прабългарски качества);
5. точност (авторово приписване на прабългарски качества);
6. блясък (авторово приписване на прабългарски качества);
7. живот (от прабългарката Котра);
8. топлина(от прабългарката Котра);
9. малодушно (състояние каузирано от бялата Каломела);
10. недостойно (състояние каузирано от Каломела)
11. да помрачи (състояние каузирано от Каломела)

При Сибин не могат да се разграничат ясно, кои са по-общи и по-конкретни семантизации. По-важно е обаче, че от всички реализирани семантизации само две са нормативни в конкретните реализации - *скриване и помрачи*. Всички останали са ненормативни и това ги прави една твърде ярка илюстрация на силата на интенционалния принцип, в който автора-адресант актуализира и реализира ненормативни реализации, за да внуши и предаде на читателя-адресант своето мнение-послание. Любопитно е, че авторът-адресант семантизира черното у Сибин със значения, които са абсолютно противоположни на основната посока на семантизация на черното в нормата. В нормата основната посока е за негативни явления, емоции, изживявания - *смърт, погребение, траур, мъка, сълзи, фатализъм и пр.* За Сибин обаче Ем. Станев ни декларира, че *черно, мрак, мургавото*, му носят **живот** и **топлина**. В същото време ненормативни семантизации като *недостойно* и *малодушно* запазват общата посока на негативната семантизация на черното извън контекст. Това обаче са семантизации на черното, които се актуализират във връзка с появата на Каломела в живота на Сибин. Така авторът-адресант структурира семантизацията при Сибин по следната ос: позитивна - прабългарско начало, негативна - навлизане в отношения със славянското начало. Добре е да се напомни, че тия позитивна и негативна семантизации са на един и същи цвят - черното. Позитивната е

ненормативна като посока, негативната е нормативна като посока и тенденция. Това би могло да се нарече ДВУФОКУСНОСТ НА ЕДНОЦВЕТИЕ или просто многозначност.

БЯЛО

/1//.../ лъкът прибра двете си рамена, украсени със седеф. - с.26

/2-3/ Сега той яздеше пред болярската шейна, побелял от снега и не се облъщаше да види как момата се смее със слугите, как е порумяляло нейното лице и как очите ѝ разливат зелен елей, а устата откриват млечния равен низ на зъбите. - с.27

/4/ Тая весела светлина започваше да плаши нняза. Какво представлява за него тя - благополучие или нещастие. - с.28

/5/ Каломела пожела да възседне белия си кон/.../Сибин продължи да язди черния си жребец/.../. - с.28

/6/ Тя го застигна по-бързо, отколкото очакваше. Белият кон се изравни с жребеца/.../.

/7-8/ Под тежкия мечи кожух му се стори, че е направена от прозрачнобяла плът и студено сребро. - с.28

/9-11/ Кожата ѝ излъчваше светлина и същевременно отразяваше светлината на деня. - с.28

/12-13/ Драга му стана бялата здрачевина, глухотата над селото, снежните поища, воят на вятъра/.../ - с. 43

/14-16/ Не е ли малодушно и недостойно да помрачи с благоразумно бягство азарта в тия минути, толкова напомнящи минутите пред някоя битка, когато бял ангел спхожда изморената от догадки и предчувствия душа, за да я предаде на съдбата? - с.43

/17-19/ Нейното присъствие обливаше княза със светлина и го изпълваше със сладостна мъка, защото го отдалечаваше от властта на Сатанаил. Не я ли пращаше бог/.../ да озари измъчената му душа.- с.46

/20/ А смъртта бе жена в бяла туника. - с.58

/21/ - “Ах, какво утешение се крие в нейната сладка бяла плът! /.../ - с.74 . = /21./ - бяло от К.

Реализирани значения на бялото

(i) общи

1. Смъртта - на животно или собствената - примери: /1/, /12-16/, /19/.

2. Тялото и душата на Каломела - примери: /2-11/, /17-18/, /20/

3. Славянското начало

4. конкретни семантизации:

5. сняг, снежинките

6. млечния

7. ден

8. душа

9. светлина

10. студено

11. ангел

12. излъчва и отразява

13. озари

14. благополучие или нещастие

15. седеф

16. сладка

17. прозрачно

Конкретните реализации на семантизацията на бяло и светъл сочат, че при вербализацията в контекста на романа цветовият език се актуализира с множество нормативни думи-асоциации. Нормативни и централни са *ден, светлина, млечния, сняг, снежинки*. Нещо повече - те са сред лексемите, названия на предметите-еталони за бяло. Периферни нормативни са лексемите *озари, ангел, душа, сладка, прозрачно*. Останалите са ненормативни, но напълно запазват основната тенденция на нормативната семантизация на бяло.

Конкретността в случая сочи, че автора-адпесант “стъпва” на нормата за бяло в своя текст. Причините за това, защо при бялото у Сибин се спазва дословно нормата, а при черно у Сибин да се ползват главно ненормативни семантизации се крие в интенцията на автора-адресант. Очевидно е обаче, че се спазва

известен баланс, който да не наруши принципа на кооперация и комуникацията в диалога между двете страни, извършван с вербализирания цветова език.

Общите значения на бялото при Сибин съвсем ясно маркират интенцията на автора-адресант, който смяташе себе си за потомък на древен прабългарски род. Очевидно е, че Е.Станев намира, че съчетаването на славянското с прабългарското не носи нищо добро на последното. Това е ясно предадено и на равнището на цветова език, където “бялото нахлуване” на славянката Каломела в “черното сияние” на княза води до смъртта. Всъщност, до смъртта и на двамата.

Съвсем очевидно е, че бялото е в противовес, в антонимия по символиката си, с основния за Сибин цвят - черното. Навлизането на бялото в образа на Сибин, свързано със смъртта или с Каломела, можем да тълкуваме като израз на мнението и интенцията на автора-адресант за лошото съчетаване на двата етноса в българската народност, душевност и история. Любопитно е да се знае, че Л. Гумилъв нарича подобен контакт между два етноса химера. Под химера Гумилъв разбира “/.../форма на контакт на несъвместими етноси от различни суперетнически системи, при който изчезва тяхното своеобразие. Израсналите в зоната на контакта хора не принадлежат към нито един от контактуващите суперетноси, всеки от които се отличава с оригинални етнически традиции и менталност. В химерата господства безсистемно съчетание на несъвместими поведенчески черти, вместо обща менталност се получава пълен хаос, царящ в областта на вкусовете, възгледите и представите. В такава среда разцъфтяват антисистемни идеологии. Губейки своеобразието на всеки от етносите, адаптивните навици водят към откъсване на населението от хранителния ландшафт. По този начин химерата може да се характеризира като общност от деетноизирани, изпаднали от етноса хора. За разлика от етноса, химерата не може да се развива, а е способна само на известно общо време на съществуване, след което общо време тя се разпада - произтича своеобразна етническа “анихилация”. Възникналите в недра на химерата антисистеми, стават причина, като по правило, на кръвопролитни конфликти, а химерата става жертва на съседните етноси.”[Гумилъв, 1993, 532-533]

От позицията на предложената от Гумилъв “/.../теория за етническо поле, колебаещо се с определена честота, химерата е наслагване на два различни ритъма, създаващи какафония. Тази какафония се възприема от хората на равнище подсъзнание и създава характерната за химерата обстановка на всеобща извратеност и непокаяние, а също поражда антисистемни умонастроения /.../ [Гумилъв, 1993, с.532]

“Примери за химера:/.../ Химера е било българското царство /създадено от българите на славянски земи в 660 г. от н.е. /. Тук се разпространила антисистемата на богомилите. [Гумилъв, 1993, с.533].

“Анихилацията” между славяни и прабългари е дотолкова лично верую на Ем. Станев, че става основен конфликт в разглеждания роман. “Анихилацията” между Сибин и Каломела върви и на равнище сюжет, и на равнището на вераблизирания цветова език. Наблюдава се нахълтване в “черния”/дори слугите в къщата му са мургави прабългари/ свят на Сибин от “белия”, славянски свят на Каломела. Това ясно личи от ситуациите и контекста, в които Сибин се “оцветява” в бяло при описанията. Отсега може да се набележи в пряката цветова характеристика на Каломела, доминирана от бялото, нахлуването на черното, прабългарско начало, носено от Сибин. Това е отразено дори в описанието на любовното изживяване на Каломела: *Стоновете ѝ се чуваха ту като гукане, ту като къси възторжени викове и тогава ѝ се струваше, че слънчевият блясък се превръща в черен, заслепяващ мрак.* - с.75-76, както и дословно в примера - *Тя се топеше под силното тяло на своя княз и неговото черно сияние.* - с.75.

Доказателство в това отношение е и оценката, която Сибин дава на връзката си със славянката Каломела, сравнявайки я с прабългарката Котра: *Любов? Любовта беше с Котра. Тая беше насилие и лъжа, глупава жажда за някакво изкупление, измама и за двама ни/.../ - с.104.*

По този начин на макротекстово равнище се експлицират ненормативни семантизации за бяло при Сибин - ‘изкупление’, ‘насилие’, ‘лъжа’, ‘измама’, ‘глупава’. Лексемата ‘смърт’, която е периферна асоциация за бяло от нормата, не се експлицира, но се реализира в сюжетната линия. Смъртта е за черното прабългарско начало в контекста на романа-реплика.

Посочените примери дават представа не само за сексуалното изживяване на Каломела, но и за “анихилацията” между белите славяни и черните прабългари. В оценката на Сибин, която всъщност е оценка на автора-адресант, се дава израз на интенцията на автора. Прагматичният израз на интенцията получава реализация и във вербализираните форми на цветова език. Наред с процеса на “любовно” придобиване на мрак и черно се експлицират ненормативните семантизации за бяло - насилие, лъжа, глупава, изкупление,

измама. Очевидно е, че тези ненормативни семантизации на бяло покриват интенцията на автора-адресант за “анихилацията”.

Лексемата `смърт` е периферна нормативна дума-асоциация на бяло. В крайна сметка, на макротекстово равнище се реализира именно тя, т.е. в макротекста присъства нормата. По-горе това значение, приписвано от наративно-декларативното му поднасяне в целия текст бе посочено като (i) Общо.

Посочените като ненормативни семантизации на бяло - `лъжа`, `насилие`, `изкупление`, `глушава`, касаещи оценката на Ем. Станев за `любовта` между прабългарско и славянско начало поставят още ред въпроси.

Казахме, че за да запази разбираемостта и кооперацията при цветовия език авторът спазва добър баланс - ненормативни семантизации на черно при Сибин и множество нормативни за бяло - и на равнища(i), и на равнище (ii). Тия семантизации са една оценка, разположена в края на романа. Следователно те обхващат както взаимопроникването между страните, така и самите страни, т.е. трябва да си поставим въпроса, доколко тия лексеми са семантизации на един цвят(бялото) или те са семантизации и на черното, и на бялото, и на маркираната с червено любов между двете страни. На този въпрос ще може се отговори след разглеждането на трите цвята и при двата персонажа, както и на наличието на категорията единичност/определеност чрез цвят.

Езиковите начини, по които са реализирани вербализациите на цветовия език са най-вече от наративно-декларативния способ. В конкретния текстови план бялото се поднася наративно. В макротекста на романа, обаче, се наблюдава каузативна семантика: `Побеляването на Сибин - следствие + от + бялата Каломела - причина`.

В конкретния лингвистичен план на текста има само един пример с каузативна конструкция - `побелял от снега`. Наверно не е случайно, че Сибин за първи път “побелява” тъкмо в този пример /2-3/, т.е. когато се среща за първи път с Каломела.

Единичност /определеност/. Фиксирането на основния и типологичен цвят за Сибин като черно, а за Каломела - бяло, представлява вид определеност, която илюстрира единичност. Нарушаването на индивидуалната единичност на единия от индивидуалната единичност на другия също е вид единичност, но този път единичност на конфликта. Единичността на конфликта е отразена във вербализираните прояви на цветовия език в романа. Става дума не само за взаимното цветово проникване и “цветообмен” нарушаващ личната единичност, но и за означаване на този процес с трети цвят - червено.

ЧЕРВЕНО

/1/ Князът беше облякъл ловджийски дрехи, куртка от кафява кожа с червени петлици, калпак от бобър със зелено дъно. - с.19

/2/ Френските рицари/.../сините, червени и черни плащове се издуваха от ветреца/.../ - с.22-23

/3-4/ /.../ а в душата на княза радостта отново изблизна с представите за аления елек на болярската дъщеря/.../ - с.27

/5/ Сега той яздеше пред болярската шейна/.../и не се обръщаше да види как момата се смее със слугите, как е поруменяло нейното лице/.../ - с.28

/6-9/ Зачервена от топлинта/.../розовите й устни шепнеха някакви слова /.../Князът я гледаше прехласнат/.../ Той си спомни как поруменя лицето й, когато тя, свела очи под неговите, неочаквано се превърна в засрамена мома/.../Селянката /.../поиска да коленичи. В уплахата си тя събори някакъв триножник. Болярката се дръпна. Триножката се заплете в роклята й. За миг я повдигна и князът видя стройния момински крак, обут в червен чорап. - с. 43-44.

/10-11/ Две прозорчета мътно светеха. Сибин се приближи до едното. По опънатия свински мехур течаха розови жички от свещта, която гореше вътре. - с.49

/12.-14/ /.../червената ловджийска куртка под расото аленееше като единственото весело петно сред прегорялата от мразовете трева/.../ - с.51

/15/ /.../православието/.../ и днес ближеше червените ботуши на Борил. - с.55

/16/ /.../един от братята/.../видял ловец с червена дреха и болярски калпак. - с.80

Реализирани семантизации на червеното, идващи от ситуациите и контекста;

(i.) Общи:

1. Болярския му произход - /1/, /12-14/, /16/;
Царска власт - /15/;
Каломела и любовното вълнение от нея у Сибин - /3-11/
Латинските рицари/сходно на болярския произход, т.е. аристократизъм - /2/.

(ii.) Конкретни:

топлина
радост
весело
гореше

По-голямата част от конкретните реализации са реализации на термините за цвят, за които приехме, че не се изписват в конкретните семантизации. Важно е да се отбележи, че това са лексеми за червено и че с тях се описва главно Сибин. По-точно Сибин се описва само с термини за червено. В същото време, освен термини за червено, Е.Станев разгръща описанието на Каломела с ред други лексеми като *розово*, *алено*, *поруменя*, които назовават нюанси на червеното.

В конкретните реализации се актуализира интенционално семантизация на червено - 'радост' в пример /3/. Лексемата *радост* е ненормативна за червено, но нормативна за близкия цвят жълто. Тази конкретна реализация е подчинена на общата 'любов' и показва слоестата структура, по която действа вербализирания цвят език в контекст - веднъж на конкретно лексемно равнище и веднъж на равнище изречение и контекст. В образа на Ния вече се посочи, че когато става дума за вербализация и семантизация на 'любов' червено и жълто могат да имат еднакви семантизации, двата цвята да имат значения като пресичащи се множества. 'Весело' обаче е нормативно-периферна на червено. Подобна позитивна семантизация на червено и жълто припомня за възможните позитивни семантизации на тия цветове и вариантите им (розово, тъмновишнево и пр.) с позитивни значения. В този ред е и *настроение* като семантизация на светъл. (*Светъл* се възприема като синоним на *бял*, което личи от синонимността и пълното съвпадение на ред асоциации на **бял** и **светъл**).

Семантизацията 'топлина' сочи асоциране (по каузативен начин) с централно-нормативна дума-асоциация на червено.

При Сибин любовното чувство е описано и семантизирано главно с червения цвят. Функционирането на белия цвят като агресивен елемент в "полето" на черното прабългарско сияние на Сибин подкрепя червено описаното любовно чувство. "Анихилацията" на двата етноса в деструктивната химера е налице не само в текста на романа-реплика, но и в подсъзнателно въздействащото цветово семантизиране на двата етноса и отношенията им.

Към черното като цветова единичност/определеност/ на Сибин влизат и двете лексеми за черно и мургаво, описващи прабългарската съпруга Котра/черно - Сибин/7/ и /8/. Към тях се добавя и употреба на централна дума-асоциация/огън/ и на синонимната ядрена асоциация на черно - мрак. Чрез *огън* и *мрак* авторът интенционално изтъква топлотата и живота, който носи Котра на Сибин, т.е. животът и топлотата, идваща от прабългарското начало за Сибин. По този начин любовта на Сибин към животодавящата го прабългарка е оцветена с червено /огън/ /по принципа на "огледалната" асоциация и черно/мрак/. В случая с Котра се наблюдава разширяване на значението на имплицитна семантизация на червено - любов. Любовта към Каломела е експлицирана цветово с червено и бяло като част от "анихилацията". Експлицират се ненормативни семантизации с "анихилационна" семантика - лъжа, измама, насилие, изкупление, глупава.

РЕАЛИЗИРАНИ ЗНАЧЕНИЯ НА ЦВЕТОВЕТЕ ПРИ СИБИН

1. ПРАБЪЛГАРСКО НАЧАЛО. Всички примери за **черно** у Сибин са подчинени на изразяване на това значение. 'Прабългарското начало' е ненормативна семантизация на черно в реплика-роман. Това става чрез лексеми за черно, мургаво и мрак. Описанията се реализират със следните лексеми: *мургавата*,

черната, черни, черният, черното, черни, черния, мургава, черния, мрак, черния, черния, черна, черно, черното, чер, черно, черна. Тези прилагателни имена описват самия Сибин - мислите му, грижите му, тялото му, дрехите му, дори сиянието му и коня му.

2. СМЪРТ. В образа на Сибин тя е актуализирана чрез **бяло**. 'Смърт' е нормативна периферна дума-асоциация на бяло в българската норма за словесни асоциации. Това означава, че авторът-адресант не излиза от нормата, обвързвайки смъртта с бялото при Сибин. Конкретно това става с бялото присъствие на Каломела в живота на Сибин. Станев уподобява цялата тази връзка на състояние пред битка, преди която бял ангел спохожда боеца в неговото тръпнещо очакване на смъртта. В края на романа-реплика чрез сибиновите мисли Станев дава оценка на любовната връзка както вече се каза по-горе. Лексемите лъжа, измама, изкупление, насилие, глупава са ненормативни и на бялото, и на черното. В живота взаимодействие между бялото и черното се поражда любовното чувство, описано с червено.

Лексемата *смърт* не се експлицира в текста, а разширява значението си чрез посочените семантизации на бяло, както и на конфликта между бяло и черно. Само в един случай се експлицира вербално асоциативната връзка 'бяло - смърт' - „А смъртта бе жена в бяла туника”. В този пример вербализацията на цветовия език се извършва по наративно-декларативен начин. За всички останали положения е различно: на макро-текстово семантично равнище имаме каузативност (бялото е причина за смъртта на черното), докато в конкретната му лингвистична реализация каузативното отношение приема най-разнообразни форми, общодефинируеми като наративно-декларативни.

3. СЛАВЯНСКОТО НАЧАЛО Тази ненормативна семантизация на **бяло** при Сибин е от контакта му със славянката Каломела. Реализацията като езиков начин в по-голямата част е от наративно-декларативен тип. Има само един случай на каузативност - с предлога от - побелял от сняг. Бялото се натрупва в цветовата характеристика на Сибин от присъствието на Каломела (телесно и духовно), както и от интенцията на автора-адресант да описва Сибин с нещо бяло /побелял от сняг/ в присъствието на Каломела, т. е. нещо като трагичната вина от контакта в химерата.

4. АРИСТОКРАТИЧНОСТ / ЦАРСКА ВЛАСТ. Тази семантизация при Сибин е чрез **червеното**. Тя е ненормативна семантизация. Реализирана е чрез декларативно-нاراتивен начин при описания на болярските дрехи на Сибин, царя и латинските рицари.

5. ЛЮБОВ. Представена от **червеното** при Сибин. В българската норма за словесни асоциации лексемата 'любов' е ядрена, нормативна дума-асоциация на червено. В текста тя е поднесена и по двата начина - каузативен с предлога от, контактно и от наративно-декларативния при описание на Каломела, видяна или мислена от Сибин.

6. ЖИВОТ. Реализирана е при Сибин чрез два цвята. Единият е **черно**, вече посочен като жизнеутвърждаващ при любовта с Котра. Вторият цвят е **зелено**. Вербализацията на значенията на зелено, конкретизирани при Сибин също бяха посочени по-горе. Тук е важно до се отбележи, че едно и също значение, макар и с различни нюанси (любовта към Котра е животодаряваща и на философско равнище, докато кипежа на гората е и моментно усещане за живот) е изразено с два цвята. Това ще наричаме двуцветие.

7. НЕПРИЯТНОСТИ. В текста не се актуализира експлицитно тази ядрена нормативна дума-асоциация на **черно**. Актуализират се, обаче, идиоматични изрази като черни мисли, черният орляк на грижите. Лексемата 'грижи' е от референтното поле на неприятности без да е синоним и без да е нормативна дума-асоциация. В плана на начините езиково да се семантизира се вижда, че те се обогатяват и с идиоматични изрази. Имплицитната за текста 'неприятности' като да е част от ситуацията химера, в която, според Ем. Станев, се конфронтират славяни и прабългари.

8. ЛЪЖА, ИЗМАМА, ИЗКУПЛЕНИЕ, НАСИЛИЕ. Тия лексеми бяха посочени като семантизации не на един цвят, а на три - **бял**, **черен** и **червен**, доколкото в тях се съдържа оценката на Сибин и съответно чрез него на Е. Станев за отношенията Сибин-Каломела. От гледна точка на езиковата реализация е любопитно да се добави, че е възможно да съществува семантизация-синтагма, както е в случай с изкупление. Синтагмата е във вид на словосъчетанието глупава жажда за изкупление.

По-горе посочените тук лексеми бяха включени към изложението за 'смърт' и бялото у Сибин. Обобщаването, мястото в романа-реплика сочи, че тия лексеми трябва да бъдат отнесени към трите цвята, характеризиращи отношението Сибин-Каломела.

Съвсем интересно е да се знае, че *лъжа, измама, изкупление и насилие* не са нормативни думи-асоциации на нито един от трите цвята. Това навежда на мисълта, че те са функции от интенцията на автора-адресант да внуши на читателя-адресант чрез цветовия език в неговата вербализация своето мнение по въпроса.

КАЛОМЕЛА

ЧЕРВЕНО

/1-2/ /.../а в душата на княза радостта отново бликна с представата за аления елек на болярската дъщеря/.../ - с.27 = /3-4/ от Сибин-червено.

/3/ /.../как е поруменяло лицето й/.../ - с.27 = /5.-6./ от Сибин-червено.

/4/ Лицето й заруменя и тя сведе очи под черния пламък на неговите. - с.30

/5-9/ Къщата на бившия кмет беше наблизко. Две прозорчета мътно светеха. Сибин се приближи до едното. По опънатия свински мехур течеха розови жилки от свещта, която гореше вътре. Князът извади от канията на меча си малко ножче и проби студената ципа с налепен по нея сняг.

На niskия одър /.../ лежеше болният /.../ Окоето на княза се спря върху закритото с черно покривало лице на калугера и тутакси зърна Каломела. Зачервена от топлината/.../Розовите й устни шепнеха някакви слова/.../Князът я гледаше прехласнат /.../ Той си спомни как поруменя лицето й, когато тя, свела очи под неговите, неочаквано се превърна в засрамена мома /.../Триножката се заплете в роклята й. За миг я повдигна и князът видя стройния момински крак, обут в червен чорап. - с.43-44 = /6.-9./ от Сибин-червено.

/10-11/ /.../тя се върна от тайнството зачервена, насипана със сняг и пламнала от радостно смущение /.../ - с.44

/12/ Една от плитките й висеше между розовите й гърди /.../ - с.61

/13/ /.../ пламнала от възмущение /.../ - с.56

/14/ Погледът й се плъзгаше към колената до розовите нокти на краката /.../ - с.75

/15-16/ /.../залезът лепеше огнени петна по стъблата на дърветата. /.../ като видя как огнените петна минаваха по нея, ненавистта със страшна сила го блъсна /.../ - с.87/става дума за Тихик/.

/17/ Син безръкавник открояваше под тъмновишневата й дреха гърдата й/.../ - с.87

/18/ /.../сините пътеки от въздетата се преплитаха с кървави драскотини и рани. - с.102

Прави впечатление, че червеното в образа на Каломела се явява в единадесет от всичките осемнадесет появи и това става, когато има връзка със Сибин.

Пример /15-16/ пък е илюстрация на любовното чувство на Тихик към Каломела и в него отново, чрез заместване/*огнени*/ се явява червено при любов, свързана с Каломела. Каломела предизвиква любов и у Съвършения, но в романа това чувство не е описано с вербализация на цветовия език. Там то е свързано с хаос и насилие, сполетели общината сред новото учение на Съвършения, каузирано от любовта му към славянката.

Примери /10-11/ са израз на отношението, може да се каже на любовта, на Каломела към антисистемното учение - богомилството. И тая любов при Каломела е съпроводена с червено.

Следователно в текста се вербализира нормативната семантизация на червено 'любов'.

В примери /12/ и /14/ става дума за описание и на равнището на цветовия език на 'женското начало', на плътското в него.

Пример /18/ илюстрира пребитата до смърт болярка. Чрез заместване на лексема за червено - *кървавите* - този цвят става знак-символ на завършека на любовта й със Сибин. 'Смърт' е периферно-нормативна на червено, а 'кърваво' също е периферна на червено. Посочваме абсолютно точно словообразователния вариант на думата, явяващ се в периферията, макар че в центъра е налице лексемата *кръв*.

Реализирани значения на червеното

- (i.) Общите значения тук са три:
любов
страст/към богомилството/
смърт
- (ii.) Конкретни реализация на общите семантизации;
радост
смущение
възмущение
красота/физическа/
пламнала
кървави

Възмущение и *радост* са експлицирани вербализации на ненормативни думи-асоциации на червено. Те обаче са напълно в общата посока и тенденция на семантизацията в нормата: *радост* е ненормативна, но *веселие* е периферно-нормативна, а *възмущение* е в тон със семантизацията на червено за силни чувства и изживявания. `Красота` е имплицитно реализирана в текста, но тя е централно-нормативна за червено. Същото е положението и с `любов`, която се експлицира както с термини като *поруменяла*, *изчерви*, така и чрез заместване.

Съвсем очевидно е, че при заместването на лексемите за червено с лексеми като *пламнала*, *огнени*, се ползва не само огледалната асоциация, все пак запазваща връзката с червеното като цвят, а и синестезия, наслаждава на любовното чувство и цвета, и топлината на предмета-еталон. В случая с *кървави* обаче (кръв е централно-нормативна) в контекста на имплицитна актуализация на друга нормативна дума-асоциация на червено - `смърт`, вербализацията на цветовия език ползва асоциативно когнитивната връзка между пролята кръв и смърт.

Прави впечатление лексикалното богатство използвано от Е.Станев да опише червеното с различните му отенци - *аления*, *тъмновишневата*, *пламнала*, *огнени*, *розови*, *поруменя*.

Смущение е периферно-нормативна.

Тия, както и множество от предходните примери, сочат, че нормата за словесни асоциации активно служи на автора-адресант за реализиране на прагматичния принцип на кооперацията спрямо читателя-адресат. На базата на общите, нормативни, значения са възможни и реализациите на ненормативните, които или запазват посоката на нормативната семантизация, или изразяват интенцията на автора/например прабългарското начало е черно, а славянското - бяло.

БЯЛО

Бялото е цветови код на славянския произход. Често то се употребява в описанията на духовните стремления на Каломела и за описание на физическите ѝ черти.

- /1/ /.../ а устата откриват млечния низ на зъбите ѝ. - с.27.
/2/ Каломела пожела да възседне своя бял кон/.../ Сибин продължи да язди черния си жребец /.../ - с.28
/3/ Тя го застигна по-бързо, отколкото очакваше. Белият кон се изравни с жребеца /.../ - с.28.
/4-5/ Под тежкия мечи кожух му се стори, че е направена от прозрачнобяла плът и студено сребро. - с.28
/6-7/ Кожата ѝ излъчваше светлина и същевременно отражаваше неповторимо светлината на деня. - с.28
/8/ Тя смъкна ръкавицата и бялата ѝ ръка поривисто хвана юздата. - с.29
/9/ Една рехава снежинка се топеше на носа ѝ. - с.30
/10/ Князът проби студената ципа с налепен по нея сняг./.../ и тутакси съзря Каломела /.../ - с.43
/11/ Кой знаеше, дали Сатанаил не му прашаше девицата, за да го разочарова./.../ Но е малодушно и недостойно да помрачи с благоразумно бягство азарта в тия минути, толкова напомнящи минутите пред някоя битка, когато бял ангел спхожда изморената от догадки и предчувствия душа, за да я предаде на съдбата? - с.43= /17-19/-бяло Сибин.

- /12/ /.../ тя се върна от тайнството, зачервена, насипана със сняг /.../ - с.44
 /13/ А сега, когато яздеше белия си кон и му се доверяваше /.../ - с.44
 /14-18/ Лицето ѝ се озари от вътрешна усмивка, тихо щастие и смирение се разли по него и сред белината на снега светна, прелестно като утринна звезда. - с.45
 /19/ Прекрасната и горда Каломела беше се превърнала в Пепеляшка. Избелялото расо /.../ висеше на снагата ѝ. - 51
 /20/ Под избелялото расо/.../се очертаваха плещите и заоблеността на бедрата ѝ. - с.60
 /21-22/ Сънувах ангелчета, но те бяха съвсем малки и белички /.../ - с.57
 /23-25/ Приличаше на небесен дух, слязал в топлия извор да го освети с благодатна светлина. - с.60
 /26-27/ /.../ коленете ѝ показваха под синкавата вода своята фарфорова белиота. - с.61
 /28-29/ Сатанаил замеси най-бялата пръст и чиста изворна вода, направи животворна смес /.../ - с.62
 /30/ - Ах, какво утешение се крие в нейната сладка бяла плът!" - с.74= /9/ от бяло-Сибин.
 /31/ Нейното присъствие обливаше княза със светлина /.../ - с.74
 /32/ Изправена пред извора като пред огледало, тя разглеждаше/.../белия си корем/.../ - с.75
 /33-35/ Гола върху мечата кожа на одъра в дървената колиба, с набъбнали устни и плъзгава плът, благоуханна, с лебедова чистота и свежест, потъваше в шеметното блаженство на отдаването /.../ - с.75
 /36-37/ Стоновете ѝ се чуваха ту като гукане, ту като къси възторжени викове и тогава ѝ се струваше, че слънчевият блясък се превръща в черен заслепяващ мрак /.../ - с. 75
 /38/ /.../ високата черна фигура на съвършения, надвесена над нещо бяло. - с.101

Реализирани значения на бяло

(i.)Общи:

1. Славянското начало - /1-8/ /13/, /14/, /18/, /24-25/, /28/, /29/, /30-38/;
2. Красота/телесна и духовна/ - /1/, /4-9/, /14-35/;
3. Смърт - /11/ - чрез мислите на Сибин; /38/ - физическа;
4. Богомилство - /12/, /26-27/;
5. Духовни стремления - /14-18/, /21/, /22-23/;
6. Любов и секс - /33-37/;
7. Чистота/телесна и духовна/ - /14-18/, /22-26/;
8. Свежест/телесна и духовна/ - /25-26/.

(ii.) Конкретни:

1. млечния
2. прозрачно(бяло)
3. студено
4. сребро
5. снежинка
6. сняг
7. ангел
8. озари
9. щастие
10. смирение
11. белината на снега
12. светна
13. като утринна звезда
14. слънчевият
15. блясък
16. светлина
17. сладка
18. фарфорова
19. ангелчета
20. чистота
21. свежест

- 22. дух
- 23. прелестно
- 24. благодатна
- 25. съвършения
- 26. звезда

Наблюдава се вече установеното и при другите литературни герои. Лексеми като *светлина, ден, мляко* и *сняг* са със статус на предмети-еталони за бяло. Качества като *студена, чистота, свежест* също се възприемат като централна нормативна семантизация на бялото и светлото в текста. Авторът-адресант ползва предметите-еталони и техните най-типични качества като основен комуникативен код за реализиране на принципа на кооперацията, за да може читателят-адресант да реализира разбиране на вербализираното цветово съобщение. Съобщението обслужва и интенцията на автора, бидейки силно кооперативно, а равнището на което действа вербализираният цветови език е езиковото съзнание и най-вече езиковото подсъзнание.

Освен посочените централно-нормативни думи-асоциации за охарактеризиране на Каломела, авторът-адресант ползва достатъчно добър набор от периферни нормативни думи-асоциации на бяло и светъл, експлицирани в текста - *дух, радост, съвършен, ангел, звезда, озари, прозрачно*.

В примерите с избелялото расо на Каломела се имплицира периферната `семпъл`, а в реда на нейните мисли и диалози със Сибин се имплицира периферната `вечността`.

Експлицираните *прелестно* и *благодатно* не са нормативни за бял или светъл, но съхраняват най-силно наблюдаваната статистически тенденция бялото и светлото да се асоцират с позитивни същности и явления.

Съвсем любопитно е, че лексемата *съвършения*, която е прозвище на водача на богомилите е периферно-нормативна дума асоциация на бяло. Това предполага едно противоречиво и нестандартно представяне на богомилството в цветово отношение. От една страна "съвършения" е винаги описван в романа с черно, а от друга страна прозвището му, само по себе си, е нормативна асоциация на бяло.

Звезда, озари и *блясък* са периферно-нормативни на **СВЕТЪЛ**, експлицирани в текста.

Не може да не направи впечатление огромното лексикално и граматично многообразие, с което авторът-адресант атакува читателското съзнание и подсъзнание. Ползват се, подобно на описанията на червено за Каломела, множество лексеми и морфологични форми, изразяващи нюансите на един цвят: *бял, белия, бяла, бяло, прозрачнобяла, избелялото, белината(на снега), (фарфорова)белота, белички, най-бяла, сняг, снежинка, светлина, светлината на деня, светна, отражаваше, излъчваше, ангелчета, млечния, сребро, фарфорова, лебедова, слънчевия(блясък), (утринна) звезда, озари*.

Наред с тия закономерни (ползване активно на експлицитно и имплицитно реализирани нормативни думи-асоциации) вече характеристики на семантизацията в текста на лексемите за цвят трябва да се отбележат други особености на структурирането и начините на семантизация на лексемите за цвят в контекст.

Става дума за съчетанията на бяло с други цветове, т.е. двуцветие и трицветие. В това отношение са възможни два случая:

I. ЕДНОФОКУСНО ДВУЦВЕТИЕ има, когато едно значение е маркирано от два цвята, т.е. два цвята се вербализират с едно и също значение. Пример за такова двуцветие е значението `неприятности`, маркирано от жълто и черно при Анастаси. При Каломела еднофокусно двуцветие има, когато `смърт` се маркира от червено + синьо.

Еднофокусното двуцветие е отношение на синонимия (контекстно зависима и/или извънконтекстно зависима/ между два цвята. В случая се доказва контекстно зависима синонимия между два цвята.

II. ДВУФОКУСНО ДВУЦВЕТИЕ може да се нарече случаят, когато два цвята функционират в текстова цялост и имат различни значения. Добра илюстрация на двуфокусно двуцветие са примерите за бяло/31-37/

от Каломела, когато бялото се актуализира със значения 'чистота', 'свежест', 'слънчев', при това експлицитно, а черното се актуализира със значение 'мрак'. **Двуфокусното двуцветие е отношение на антонимия.**

Отношението на антонимия между два цвята може да бъде контекстно зависимо(както е в доказани случаи) **и/или неконтекстно зависимо**(както се доказва от данните за нормата на словесни асоциации на термини за цвят).

По този начин се установява, че в *отношение на синонимия или антонимия могат да влизат не само черно и бяло, тъмен и светъл, а и т.нар. хроматични цветове, т.е червено, жълто, зелено, синьо.*

Посоченото за еднофокусно и двуфокусно двуцветие(три- и многоцветие) е твърде съществена особеност на вербализирания и невербализирания цветова език и представя описание на граматичните отношения в цветова език. Зависимостта на посочените отношения и от контекста, както и наличието им извън контекст сочат съответно **зависимостта на антонимията и синонимията от синтактично-текстови цялости, както и зависимост от лексикалната семантика на цвета.**

Класификацията може да продължи в зависимост от това, дали нормативната дума-асоциация е експлицирана в текста или е имплицитна, но засега това би затруднило изложението с излишна усложненост.

Освен чрез еднофокусно и двуфокусно двуцветие арсеналът на семиотичната структурираност на вербализацията на цветова език в контекст се обогатява и с **натрупване и градация на един цвят.**

Пример за градация представя изречението от /14-18/-бяло Каломела: *Лицето ѝ се озари (2) от вътрешна усмивка, тихо (2) щастие (3) и смирение (3) се разля по него и сред белината (1) на снега (2) светна(3), прелестно(3) като утринна звезда (2).*

Тук може да се разграничат актуализации на: 1 термини за цвят; 2. Нормативни семантизации на бяло и светъл; 3. Ненормативни семантизации на бяло и светъл.

В нормата за словесни асоциации ясно се различава отношението на синонимност, в което влизат думите-асоциации на бяло и светъл.

От **първите** са: *белината*. От **вторите** са: *снега, светна, се озари, звезда и тихо*. От **третите** са *щастие, смирение, светна, прелестно*. Всичките са с позитивната семантизация, характерна за нормата - и за бяло, и за светъл. Глаголът *светна* е отнесен към ненормативните, защото като глагол не се среща в нормата. В нормата се посочва *светлина, светло, светла* като централни асоциации на бяло, а и на светъл. Ако се абстрахираме от морфологичното оформяне на корена, тогава светна трябва да се отнесе към централно нормативните актуализации на нормата в рамките на тази градация на бяло и светъл.

Един от изводите при разглеждането на нормата за словесни асоциации бе, че не трябва да се обръща прекомерно внимание на словообразователно-морфологичната оформеност на думите асоциации като една или друга част на речта. В случая обаче се явяват глаголи като "производни" на нормативните съществителни или прилагателни имена. Доколкото в нормата глаголите са една непредпочитана форма, то може да се направи извода, че нормативни корени се явяват оформени като глаголи при вербализирането на цветова език в контекст. В извънтекстната вербализация глаголът е слабо застъпен.

Съвсем очевидно е, че в това сложно изречение има не само обикновено натрупване на бял цвят. Това натрупване е структурирано с/в градация, където силата на степента на белота варира, като музикална тема в тока на изречението. В началото е *озари*, а последният акорд е *като утринна звезда*. И началото е формално ненормативна семантизация, макар че всичките семантизации доразкриват основната позитивна семантизация на бяло и светъл от нормата. Силата на бялото и светъл очевидно варира и в ненормативни думи като *щастие, смирение, усмивка, прелестно* и е в общото асоциативно обвързване на позитивни човешки състояния и емоции, оценки със светъл и бял. Нормативните семантизации са 'снега' - централна на бяло, 'звезда' и 'тихо' - периферни на светъл. 'Светна' очевидно трябва да бъде отнесена към централно нормативните на бяло(в нормата - светлина, светло, светъл).

Градацията на един цвят в едно или няколко съседни изречение е важна особеност на контекстно зависими вербализации на цветова език. (Терминът *контекстно зависими* цели да провокира бъдещо разработване на трансформационна граматика на цветова език.)

Градацията на един цвят поставя и въпроса за близостта на поява на термина за цвят, който служи за ориентир и натрупването около него (в случаите на градация в същото изречение и/или в съседните изречения) на нормативни и ненормативни думи асоциации, които схващаме като такива от контекста и от нормата.

В пример /5-9/-червено Каломела има натрупване на червено. Използват се следните лексеми и словосъчетания:

- червени
- розово
- зачервена от топлината
- розовите
- поруменя
- червен

Тук също има актуализация на термини за цвят и само една семантизация - *топлината*, която е централно нормативна. Градация може да се търси в разликата на цвета между розово, поруменя, зачервена и червен. За разлика от примера с градация и натрупване на бяло и светъл, където различните степени на един цвят са описани с много повече ненормативни семантизации и с по-малко термини за бяло и светъл, както и също с централно-нормативни семантизации на бяло.

Образът на Каломела позволява съвсем отчетливо да се различат **еднофокусно** и **двуфокусно** **двувцветие**, както и **градация** и **натрупване на един цвят** като текстови и семиотични средства за вербализация на цветовия език в контекст.

ЧЕРНО

/1/ Каломела пожела да възседне своя бял кон/.../Сибин продължаваше да язди черния си жребец. - с.28 =/11/-черно Сибин.

/2/ Лицето ѝ поруменя и тя сведе очи под черния пламък на неговите. - с.30 =/12/-черно Сибин

/3-4/ Окоето на княза се спря върху закритото с черно покривало лице на калугера и тутакси зърна Каломела. - с.43

/5-6/ /.../жребецът, който средваше господаря си като куче, навлезе в пещерата. Каломела го видя да идва насреща ѝ - чер, с очи като въглени. - с.60 =/17-18/-черно Сибин.

/7-8/ Тя се топеше под силното тяло на своя княз и неговото черно сияние гореше душата ѝ. - с.75 = /19/-черно Сибин

/9-10/ Стоновете ѝ се чуваха ту като гукане, ту като къси възторжени викове и тогава ѝ се струваше, че слънчевият блясък се превръща в черен заслепяващ мрак/.../ - с.75-76

/11/ /.../черната висока фигура на съвършения, надвесена над нещо бяло. - с.101

Реализирани семантизации на черното

(i.) Общи:

1. Прабългарското начало, идващо от Сибин - примери /1-2/, /4-10/;
2. Любов и секс (с прабългарското мъжко начало) - примери /5-10/;
3. Богомилството (Съвършения) - примери /3-4/, /11/;
4. Смърт - пример /11/
5. Сила (от Сибин) - примери /2/, /7-8/.

(ii.) Конкретни реализации на семантизацията на черното

1. въглени
2. мрак
3. пламък

4. закритото

5. силното

При вербализацията на черното у Каломела се наблюдават твърде интересни особености. Преобладават реализациите на термини за черно. В конкретните семантизации се наблюдават две лексеми, които са название на предметите еталони за черно - *въглени* и *мрак*. В текста е поднесена интенцията на автора-адресант за силата, която притежава прабългарският княз `сила` е периферна нормативна дума-асоциация на черно. Лексемата е експлицирана в пример /7-8/. От друга страна, тя имплицитно присъства в словосъчетания като *черния пламък*, *черното му сияние*, *чернотата* на коня на Сибин, където животното е с “*очи като въглени*”. От трета страна, е нужно да се напомни важната подробност, извод от представянето на нормата за словесни асоциации - не е от съществено значение граматическата оформеност на думата-асоциация като една или друга част на речта. Като вербализация на цветовия език тя може да поеме и заема всяка една граматична форма - съществително, прилагателно, глагол, умалително име, членувано. Статистически и за доказателство формите са посочени, но от гледна точка на генералния факт на вербализацията е нужно наличието на лексемата, а не морфологично-словообразователните ѝ параметри. Наличието в текста на *силното*, наместо посоченото от анкетираното лице в нормата *сила* не променя факта на вербализацията на основното значение, носено от корена, както знаем. Нужно е това да се припомни в средата на текста, защото има и други случаи, в които трябва да признаваме факта на текстовата реализация на нормативна-дума асоциация, независимо от разликата в морфологичния облик.

Ненормативната *закритото* е експлицирана във връзка с водача-богомил. Тя представя нормативна посока на семантизация на черно, реализирана от периферните *зачеркнат*, *загадка*, *тайна*, *невидим* и пр.

Наблюдава се установеното по-горе - нормативните значения при семантизацията на черното се ползват като общ език между комуникиращите. Изграждат се интенционални по своя характер семантизации, които могат да бъдат както нормативни, така и ненормативни. В този смисъл семантизацията се осъществява и чрез “огледалните асоциации”, където се ползва както разликата в значението, така и приликата. Например в /6-7/ се посочват лексемите *гореше* и *душата ѝ* в контекста на “черното сияние”, предизвикващо горенето, т.е. “анихилацията” между черното и бялото. Лексемата *душа* е нормативна за бяло. По принципа на остатъчното сходство между огледалните асоциации подсъзнателно лексемата `душа` се асоциира с бялото у Каломела, а лексемата `гореше` - с червеното. `Гореше` е централно-нормативна дума-асоциация на червено. Очевидно става тогава, че в любовта, класифицирана като “лъжа, измама, насилие, глупава жажда за изкупление”, цветовото семантизиране включва три цвята - бяло, черно и червено.

В текста имплицитно, чрез разширяване на значението на имплицитна семантизация на черно, се актуализира на макротекстово равнище централно-нормативната за черно `смърт`. Интересното е, че тази смърт не е каузирана само от черното прабългарско начало, а еднакво и от богомилството, защото водачът на богомилите е посочен два пъти именно с черно. При това вторият пример /11/ е в контекста на полумъртвата Каломела, която малко след това умира. Очевидно е също, че в езиково и текстово отношение разширяването на тази семантизация става по наративно-декларативен начин в рамките на различни описания. На семантично равнище обаче изглежда преобладава каузативното отношение - `смърт + от + (богомилство + прабългарското начало)`.

Реализираните значения при Каломела очевидно идват от контактите ѝ със Сибин и със Съвършения. Черното не е присъщо на Каломела, освен в рамките на трагическата вина на химерата и анихилацията, безсистемните умонастроения. В този смисъл при хронологичното разглеждане на появата на черното при Каломела се вижда, че то е външно спрямо самата нея и се появява почти винаги успоредно с типичното за нея бяло в текста, често пъти в едно и също изречение дори. Такива са посочените тук примери /1-2/, /7-11/. В един от тях бялото се явява имплицитно - чрез заместване на термин за `бяло` с централно-нормативната `душата` ѝ.

Това дава повод отново да припомним проблемата за двуцветията и трицветията, с които специално ще занимаем по-нататък като с още един начин и особеност на вербализацията на цветовия език.

В крайна сметка е ясно, че освен в сюжета, Каломела извървява и своя знаков цветова път: Първи етап - успоредност на черното и бялото. Втори етап - приближаване до среща на черното и бялото (Виж примерите за любовното чувство на Каломела /7-11/). Трети етап, който е точката на това “горене в черното сияние” на княза на бялата душа на славянката. Четвъртият етап е раздалечаване на черното (прабългарско и

богомилско) от бялото славянско до раздялата им в смъртта, където те отново стават две успоредни, недокосващи се величини.

В рамките на тази семиотична схема мястото на водача-богомил е специфично. “Неговото” черно е коварно вътрешно придружаващо бялата Каломела. Но и това черно става външно в последния пример /11/, където Съвършения наблюдава бялото тяло на изпадналата в несвят преди смъртта си Каломела.

Всъщност тук би могло да се разсъждава за степента на каузация -силна и/или слаба: Богомилското черно ли е по-силно каузиращо `смърт` или прабългарското черно? Не е възможно да се дефинира с точност по следните причини: Външно погледнато, богомилското черно е по-силно, защото стои в основата на целия сюжет и `смъртта`. Също така външно погледнато, прабългарското черно, макар и изгарящо душата на бялата Каломела, е актуализирано с вербализация на ненормативната `любов` за черно, пък и за бяло. От гледна точка на мистичната теория на Гумилев прабългарското черно е по-силното каузиращо явление. Пак от същата гледна точка обаче “трагическата вина” в химерата е еднаква и за славянския етнос, и за прабългарския. Еднаквото участие и на черното, и на бялото във вербализирането на ред свои нормативни и ненормативни семантизации изглежда най-реалистичното в случая. По-важният въпрос тук изглежда, че `любов` се актуализира с двуцветие(черно + бяло), но и нормативната и за двата цвята `смърт` също се вербализира чрез двуцветие. Синтетичността на бяло-черното представяне на `любов` вече се подчерта. `Любов` обаче се реализира в текста за Каломела по един аналитичен и нормативен начин като семантизация на червено, за разлика от черно-бялата актуализация. Лексемата *любов* е централно-нормативна думасоциация на червено.

СИНЬО

/1-5/ Сините й очи гледаха княза найстойчиви и жестоки, уверени в своята непобедима чистота и техният поглед го раздруса. - с.28-29

/6/ Небесносиният й поглед търсеше да открие очите на княза/.../ - с.51

/7/ Над извора, подобен на изпотено синьо огледало, в което се оглеждаше тялото затрептя малка дъга/.../ - с.52

/8-9/ /.../коленете й показваха под синкавата вода своята фарфорова белота. - с.61

/10/ През дните на съпричестяването с бога очите на Каломела бяха небесни кладенци, в които князът не смееше да проникне/.../ - с.67

/11/ /.../сините пътеки от въжетата се преплитаха с кървави драскотини и рани. - с.102

Реализирани семантизации

(i.) Общи:

1. Красота(физическа) - примери /7-9/;
2. Красота(духовна) - примери /1-5/, /10/;
3. Славянското начало(в двуцветие с бяло) - всички примери;
4. Смърт - /11/.
5. Чистота(физическа и духовна) - примери /1-10/

(ii.) Конкретни:

1. настойчивост
2. увереност
3. жестокост
4. чистота
5. вода
6. небесни
7. очи

При общите семантизации се наблюдават следните интересни факти:

Синьото е с нормативна, имплицитно присъстваща в текста, семантизация `красота`.

Синьото се актуализира в контекста на имплицитно реализираната и ненормативна за синьо семантизация `смърт` в пример/10/. Нещо повече, в същия пример синьото е следствие от ”въжетата”, правещи от Каломела затворник. Централно-нормативна на синьото е семантизацията `свобода`.

Горното дава възможност да се каже, че синьото в последния пример у Каломела е семантизирано с антонимна на централно-нормативната семантизация на този цвят. Централно-нормативни са лексемите *вода, чистота, небесни, очи*, явяващи се експлицитно.

При конкретните реализации се наблюдават експлицирани и ненормативни за синьото семантизации. Такива са `настойчивост`, `жестокост`, `увереност`.

Твърде интересен е въпросът за реализацията в текста на имплицитно и експлицитно присъстващи семантизации. Очевидно е, че много силно се ползват нормативните думи-асоциации - четири на брой, както и три ненормативни, където седемте са експлицирани в текстовата вербализация на цветовия език. Пример за наративно-декларативно езиково разширяване на значението на експлицитно присъстваща семантизация е тъкмо случая с `чистота`, разбирана и като телесна, и като духовна. При разширяването на значението водеща роля има интенцията на автора, който полуиронично разгръща в комуникативен план тая `чистота` като “непобедима” и я охарактеризира с допълнителни отношения и качества като *настойчивост, жестокост и увереност*. Разширяването на значението на имплицитна семантизация сочи пример /11/, където се разширява значението на ненормативна (`смърт`), която е в антонимно отношение спрямо основната за нормативна семантизация на синьо (`свобода`, `безбрежно`, `необятно`, `чист`, `полет`, `простор` и пр.). Бидейки ненормативна, тя е в синонимни отношения с нормативна и контекстна семантизация на червено - `кръвави`. Като краен резултат имплицитното значение `смърт` се реализира наративно-декларативно и чрез двуцветие, в което двуцветие единият цвят е семантизиран с нормативно значение, а другият - с ненормативно.

Двуцветието тук е еднофокусно и изразява отношения, които, в крайна сметка, можем да определим като синонимни. Синонимното отношение тук е заложено на лексикалното равнище на `кръв` - `кръваво` и може да се обвързва като заместител на термин за червено с нормативната `смърт` на червено. Контекстно зависимото значение на синьото - `смърт` - е синоним на лексикалното `смърт` на червеното (кръвта).

Двуцветие има и при актуализиране на `красота` (физическа) в пример /8-9/, където се ползват и синьо, и бяло в наративно-декларативен план. В този случай също става дума за еднофокусно двуцветие, т.е. контекстно зависима синонимия на два цвята. Наред с това на лексикално равнище, т.е. в нормата (извънконтекст) `красота` е централно-нормативна и за синьо, и за бяло. В текста `красота` присъства имплицитно при това двуцветие.

В първото двуцветие еднофокусността се реализира чрез синонимия на ненормативна(контекстно зависима) семантизация на синьо и нормативна и в същото време и контекстно зависима семантизация на червеното. Във втория случай еднофокусното двуцветие реализира синонимното отношение и за двата цвята и в контекстно зависима семантизация, и в извънконтекстно определяна семантизация.

СЕМИОТИЧНИ ЕДИНСТВА ОТ ЦВЕТОВЕ ПРИ КОНТЕКСТУАЛНАТА ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НА ЦВЕТОВИЯ ЕЗИК

При вербализацията на цветовия език в контекст освен семантизацията с нормативни или ненормативни семантизации се наблюдават семиотични единства от по два и/или три цвята в рамките на едно изречение или на един абзац, представящ смислово единство. Говорим за “цветове + семантизацията им”, но се имат предвид термините за цвят - червено, синьо и пр. В текста на романите често пъти термините за цвят биват замествани с централно-нормативни думи-асоциации от нормата и тогава по принципа на огледалните асоциации, в зависимост от контекста, се подразбира и цвят (но не единствено цвят). Тук ще се спрем на тия случаи, когато в едно изречение има два или три цвята. Това явление вече бе наречено двуцветие и трицветие. Тук ще се проследи семантиката на такива двуцветия и трицветия, доколкото това касае езиковите, семиотичните характеристики на вербализацията на цветовия език в текст.

По същество заниманията със семиотичните единства от няколко цвята се налага на това място в изложението от спецификата на пряката цветова характеристика на Каломела (по специално примери за червено, черно и синьо), където подобни двуцветия и трицветия съвсем не са рядкост. Прескачането им би било пропуск.

РЕАЛИЗИРАНИ СЕМАНТИЗАЦИИ ПРИ КАЛОМЕЛА

1. СМЪРТ - чрез **червено + синьо + черно**. Актуализирана при Каломела в пример /11/-синьо = /18/-червено Каломела. Реализирани появи - *сините, кървави*. Към синьо и червено (двувъетие) може да се добави **черно**, което вече бе анализирано като макротекстова реализация, навлизаща в бялата същина - Каломела - чрез влиянието на черното от Сибин и от богомилството. 'Смърт' е централно-нормативна дума-асоциация на черно. Двувъетието от синьо и червено е конкретната реализация на общата за Каломела семантика на черното като 'смърт'. Нужно е да се припомни, че черното функционира при Каломела и със значение 'любов'. Под формата на двувъетието 'черно-бяло' е актуализирана появата на Съвършения до бялото полумъртво тяло на Каломела /11/-черно Каломела = /38/-бяло Каломела. В крайна сметка 'смърт' при Каломела е маркирана от вербализация на трицветие.

2. СЛАВЯНСКОТО НАЧАЛО - чрез **бяло + синьо**. Актуализирано чрез всички антропологични славянски черти на Каломела - бяла кожа, сини очи.

3. БОГОМИЛСТВО - чрез **червено + бяло + черно**. Веднаж това е примерът, в който Каломела "се върна от тайнството *зачервена*, насипана със *сняг* и *пламнала* от *радостно смущение*. Черното в значението на 'богомилство' се натрупва от двете цветови описания на Съвършения, в които той е облечен в черно - /11/-черно Каломела = /38/-бяло от Каломела; *Окото на княза се спря върху закритото с черно покривало лице на калугера и тутакси зърна Каломела*; /5-9/-червено от Каломела. Твърде интересен е фактът, че прозвището на винаги описвания с черно водач на богомилите - Съвършения - като лексема е периферна семантизация на бяло. Цветовото поднасяне на 'богомилство' е свързано с експлицитно описание чрез термини за черно и едновременно с това с имплицитно, подсъзнателно внушавано, използване на периферна семантизация на бяло - Съвършения.

4. ЖИВОТ - чрез **бяло**. Това значение е едно от множеството от семантизации на **бялото** при Каломела. В случая става дума за 'живот в отвъдното', което може да бъде извлечено от контекста на /10/-черно Каломела = /38/-бяло Каломела. Сякаш тя в смъртта си отново се връща към своите корени, минала през претопяващата червена страст и към богомилството, и към Сибин. Тая семантизация се актуализира и при трите посочвания, в които се описва конят на Каломела като бял, при това в изрично маркиране на чернотата на коня на Сибин. Очевидно авторът-адресант набляга на цвета на коня като на израз на личните вкусове и прехвърляне на същността на жизнената енергия на всеки един герой върху това благородно и ценено животно. Наред с това, в един от примерите, поднесени чрез речта на Каломела, става дума за "най-бяла пръст и чиста изворна вода". Практически, в това посочване има повторение на бяло и чрез лексемата *бяла*, превъзходната степен - *най-бяла* - и чрез централната асоциация на бяло - *чиста*. Тази "смес" е дефинирана като *животворна*. Това е още един пример за натрупване и градация на един цвят.

Тази градация и натрупване на бяло е в описание на Каломела на апокалиптичното ново учение на Съвършения, което е инспирирано от любовта му към славянката-болярка. Нищо чудно тогава, че славянката присъства по подсъзнателен начин в това ново учение. Освен, че в подобно описание ние съзираме духовния и физическия облик на славянката, текстовото присъствие на тия лексеми действа на подсъзнанието на читателя-адресат именно в посочената нормативна семантизация на бялото.

5. ДЕВСТВЕНОСТ - чрез **бяло**, /11/-бяло Каломела = /14-16/-бяло Сибин. В този пример се казва "..." /Сатанаил не му прашаше *девицата* /...". Експлицитирането на ненормативната лексема *девицата* насочва към асоциативно имплицитно въздействие в текста на централно-нормативните думи-асоциации на бяло - *непорочност/непорочен* и *невинен*.

6. ЛЮБОВ - чрез **червено + черно + бяло**. 'Любов' е централно-нормативна дума-асоциация на червено. В романа "червената" вербализация на 'любов' се реализира чрез гледната точка на влюбените в Каломела - Сибин и Тихик. От осемнадесет употреби на червено за Каломела, тринадесет са през погледа на Сибин, а още две - през погледа на Тихик; съответно /1-9/, /12-14/ и /17/-червено Каломела, /15-16/-червено Каломела. В текста червеното е представено като атрибут на Каломела, виждана и мислена от Сибин и Тихик. Беше посочено голямото разнообразие на лексеми и нюанси на червеното, с което авторът-адресант атакува езиковото подсъзнание и съзнание на читателя-адресант. Може да се каже, че това богатство на лексеми и нюанси на червеното повишава стойността на коефициента на полезно действие на интенцията на автора. В рамките на лексикалното богатство се наблюдава силно използване на нормативното значение на червено като 'любов', което е придружено с експлицитиране на други, също така централно-нормативни лексеми, от типа на *пламнала*, *огнени*, *кървави*, които са заместители на термина за цвят - червено. На принципа на огледалните асоциации, където и чрез връзката, и чрез разликата им с термина за цвят се

изгражда високо асоциативно съобщение, чиято ефективност е извън всякакво съмнение. Ефективността е висока, защото не е възможно да се ползват универсалиите от извънконтекстната вербализация на червено (центъра на нормата и стоящата в основата на тия универсалии връзка с предметите-еталони) при вербализацията в контекст и да не се реализира висока ефективност. Степента на ефективността получава особено висока стойност, защото във вербализираните форми на цветовия език се използват значенията на червено от невербалните форми и начини на съществуване на цветовия език (фолклора, тайното религиозно-мистично познание), където мистичната семантизация често е обвързана със същите предмети-еталони. Тук може да се постави известният от векове въпрос във семиотиката за опозицията природно-културно и съответстващото ѝ противопоставяне на универсално-специфично, т.е. че универсалиите са приоритет само на природното. “За да продължим това движение в текста на Леви-Строс, нека изберем за водеща нишка опозицията природа-култура. Въпреки всичките ѝ опити да се подмлади и да прикрие недостатъците си, тази опозиция е родена едновременно с философията. Тя дори е по-стара от Платон./.../тя се предава като щафета чак до нас, чрез една историческа верига, противопоставяща “природата” на закона, на институцията, на изкуството, на техниката, но също и на свободата, на производството, на историята, на обществото, на духа и т.н. Впрочем още от началото на своята изследователска работа и в първата си книга (*Елементарни структури на родството*) Леви-Строс е почувствал едновременно както необходимостта да изповядва тази опозиция, така и невъзможността да ѝ се довери. В *Структурите* той тръгва от тази аксиома и от тази дефиниция: към природата принадлежи това, което е *универсално* и спонтанно, което не зависи от никаква особена култура и от никаква определена норма. В замяна на това към културата принадлежи това, което зависи от някаква система от норми, регулиращи обществото, а следователно можеща да варира от една социална структура към друга. Тези две дефиниции са дефиниции от традиционен тип. Впрочем още в първите страници на *Структурите* Леви-Строс, който е започнал да въвежда своите концепти, се среща с това, което самият той нарича *скандал*, т.е. с нещо, което вече не търпи така получената опозиция природа/култура и което, както изглежда, изисква *едновременно* и предикатите на природата, и тези на културата.” [Дерида, 1998, 414-415] Този чудесен цитат от Дерида и наличието от цветовия език, за което стана дума преди цитата, дава възможност да говорим за още един “скандал” - това е цветовият език. В този смисъл е нужно да се напомним тезата, че термините за цвят отразяват биологическите, т.е. природните, възможности на човешкото същество [Кей, П., Ч.Макданиел, 1978], а от друга страна тезата на Конклин [Конклин, 1967], че термините за цвят са социално и психологически детерминирани.

Но нека се върнем на реализациите на червено като универсалното ‘любов’ в текста.

Универсалността се постига тъкмо чрез заместването. В заместването, чрез механизма на огледалните асоциации, се реализира семиотичната обща и различна основа на предметите-еталони, тяхната смесена културно-природна същност, лежаща в основата на категориалната семантика на термините за цвят. Наред с това (и всъщност - тъкмо затова) има поява на т.нар. “конкурент за предмет-еталон” - *тъмновишневата*. Конкуренти на предмета-еталон могат да бъдат лексеми като *ягода*, *череша*, *домат* и пр., които биха могли да бъдат еталон за червено, но не издържат конкуренцията на *огън* и *кръв*, защото не през цялото си съществуване са червени.

Използват се и термини за цвят, обозначаващ нюанси на червеното - *ален*, *поруменя*, *розово*.

Като части на речта се използват прилагателни, глаголи и причастия.

Само в два от случаите се използва каузативна конструкция - *пламнала от възмушение* и *пламнала от радостно смущение*. Любопитното е, че при Костадин експлицитната каузация преобладава като езиков начин на семантизация на червеното, а при образа на Каломела е тъкмо обратното. Това означава, че авторът-адресант има ползва еднакво добре и наративно-декларативния начин, и каузативния, поне що се отнася до повърхнинното реализиране на дадена семантизация.

Черно + бяло . Вторият цвят, с който е реализирана семантизацията ‘любов’ при Каломела е черно. Трябва да се подчертае, че семантизацията е поднесена в единство с бялото. Черното идва от Сибин, а бялото е самата Каломела, изпитваща любов. Примери - /6-9/-черно Каломела = /33-37/-бяло Каломела = /19/-черно Сибин.

7. ПРАБЪЛГАРСКО НАЧАЛО - чрез **черно**. Разбира се тази семантизация е ненормативна и е интенция на автора. Примерите, посочени по-горе за любовта на Каломела и Сибин, отразяват аниhilацията между двамата герои. Освен с тези примери черното навлиза в цветовото описание на Каломела с коня на Сибин, противопоставен на белия каломелин кон.

8. КРАСОТА - чрез **бяло + синьо + червено**. Лексемата *красота* е централно-нормативна за червено и за бяло, а за синьо е периферно-нормативна. Актуализира се и в духовен, и във физически план.

Реализирани са от: бяло Каломела - /1/, /8/, /14/, /20/, /23-27/, /30/, /32/, /32-35/; червено Каломела - /5-9/, /12/, /14-17/; синьо Каломела - /7-8/.

9. **ЖЕНСКОТО НАЧАЛО** - чрез **червено + бяло + синьо**. Ненормативно значение, което събира в себе си нормативните за 'красота', 'любов', 'чистота'. Всички лексеми 'розово' служат за обрисване на женствената красота на Каломела. В контекста на описанията на физическите ѝ качества като славянски антропологичен тип(синьо и бяло) служат на същото значение, в крайна сметка.

10. **ЧИСТОТА** - чрез **синьо + бяло + червено**. Актуализирана е в два аспекта - духовна и физическа, където и двата цвята участват в представянето тия подзначения. За духовна - /1-5/ и /9/ от синьо Каломела, а за физическа - /7-8/-синьо Каломела; от бяло Каломела - за духовна - /6-7/, /14-18/, /21-25/, /31/, а за физическа - /23-27/, /32/. Червеното обаче описва само физическата чистоплътност на славянката и то с лексеми за розово - /12/ и /14/ от червено Каломела.

АРХИТИПНИ, УНИВЕРСАЛНИ, ЗНАЧЕНИЯ НА ЦВЕТОВЕТЕ

Сравнявайки вербализираните значения на цветовете(извън и в контекст) със значенията на цветовете от фолклора, тайното религиозно-мистично познание [Алмалех, 1996; 1997] става ясно, че могат да се посочат общи значения. Това означава, че има набор от значения, които не се влияят нито от канала на възприятие на цвета (зрително възприятие или слухово възприятие), нито от етноса, нито от религията на дадения етнос, нито от равнището на развитие на обществото на дадения етнос. Възможността подобно нещо да става очевидно се дължи на това, че подобни значения са архитипни. Те са архитипни, поради "скандални" (по Леви-Строс и Дерида) причини, когато природното и културното са неразривно свързани. Не би могло да има друго обяснение, как е възможно в продължение на повече от двадесет и пет века да се наблюдават архитипни значения и във вербализирания цветови език, и във визуално възприемания.

Тук ще се представи списък на общите значения на **бяло, червено, черно и зелено**.

ФОЛКЛОР И ТАЙНО РЕЛИГИОЗНО-МИСТИЧНО ПОЗНАНИЕ	ЦВЯТ	ВЕРБАЛИЗАЦИИ –ИЗВЪН И В КОНТЕКСТ
ислям – `ДАВА АСОЦИАЦИЯ С ОГЪНЯ`	червен	`агресия`, `огън`, `пламък`
ислям –`ТОПЛИНА`	червен	`топлина`
бълг. сватбено знаме –`АГРЕСИЯ`	червен	`агресия`
еврейска кабала –`АБСОЛЮТНО ЧЕРВЕНОТО Е КАТО ГОРЯЩ ОГЪН`	червен	`огън`, `пламък`, `горя`
Древна Гърция и Рим –`СИМВОЛ НА ОГЪНЯ`	червен	`огън`, `пламък`, `горя`
ДРЕХИ НА ПОКОЙНИКА – Спарта	червен	`смърт`, `огън`, `пламък`, `горя`
ритуали у ндембу – КРЪВ `НЕЧИСТА/МЕНСТРУАЛНА; ПРИ УБИЙСТВО` и `ЧИСТА/АРТЕРИАЛНА`	червен	`кръв`
българска сватба – `КРЪВТА НА ЖЕНСКАТА ДЕВСТВЕНОСТ`	червен	`кръв`
ритуали у ндембу –`ЖЕНСКОТО НАЧАЛО`	червен	`женското начало` - контекстуална вербализация при Е.Станев
`СТУД` - ислям	зелен	`студено`, `прохлада`
`ВОДА` - ислям	зелен	`вода`

`НАДЕЖДА` - ислям	зелен	`надежди`
`ПЛОДОВИТОСТ` – Балкански фолклор, ислям	зелен	`природа`, `растеж`
`СВЕЖЕСТ` на природата`, `свежест` – сватбено значение, приписвано на младоженците - Румъния, България, Гърция	зелен	`свежест`, `свежо`, `растителност`, `природа`, `растеж`
`ЖИЗНЕНОСТ НА МЪЖА` – калушари, сватба	зелен	`живи`, `живот`, `жизеност`
`РАСТИТЕЛНАТА ОБВИВКА НА ЗЕМЯТА` – еврейска кабала	зелен	`планета`, `растителност`
ЧИСТОТА/ ритуална чистота / – сватба и погребение на Балканите, Древен Рим и Гърция, Египет, у евреите и мюсюлманите, у ндембу	бял	`чист`, `чисто`, `чистота`, `чиста`, `изчистен`, `непорочност`
`НЕИЗПАНОСТ` - ислям	бял	`непорочност`, `чистота`, `изчистен`,
`НЕПОРОЧНОСТ` – сватба (днес за трите монотеистични религии) и погребение (Древна Гърция, Рим, Египет, евреите)	бял	`непорочност`, `девственост`, `чистота`
БЯЛО БУЛО - XXв. сватба и при трите монотеистични религии	бял	`сватба`, `було`, `булка`
`ЧИСТАТА СВЕТЛИНА` –ислям	бял	`светлина`, `светъл`
`ЦВЯТ НА БОГА` - ислям	бял	`Бог`, `ангел`, `съвършен`, `ослепителен`
`ЦВЯТ НА ВЕЧНОСТТА` -ислям, юдаизъм	бял	`вечност`
ИСЛЯМСКО ПОГРЕБЕНИЕ И ДРЕВНИТЕ ПОГРЕБЕНИЯ	бял	`смърт`, `непорочност`, `вечност`, `съвършен`
`СМЪРТ` - “Стара Европа”, 6000-3500 г. пр.н.е.	бял	`Бог`, `ангел`,
Славянски `БЯЛ ТРАУР` – дреха на покойника и на опечалените в Древна Гърция предплугархово време, Древен Египет	бял	`Бог`, `ангел`, `чист`, `вечност`, `смърт`, `съвършен`, `непорочност`
`ТРАУР` - трите монотеистични религии днес, Древна Гърция в следплугархови времена, Древен Рим	черен	`траур`, `сълзи`, `смърт`, `гроб`, `скръб`, `погребение`, `нешастие`
`ЗАЩИТА НА ЖИВИТЕ ОТ СИЛИТЕ НА СМЪРТТА` - Балканите 19-20 век	черен	`невидим`, `тайна`, `нощ`, `погребение`, `мъка`, `мрак`
`СМЪРТ` - трите моно- теистични религии днес	черен	`смърт`, `гроб`, `погребение`, `мъка`, `сълзи`, `нешастие`, `скръб`

ПРЕДМЕТИ -ЕТАЛОНИ/ПРОТОТИПИ НА КАТЕГОРИЯТА ЗА ДАДЕН ЦВЯТ И НАЙ-ТИПИЧНИТЕ ИМ КАЧЕСТВА
ЧЕРВЕН – огън и кръв; топлина + сухота;

СИН – море, небе – простор, шир, необятност, свобода;
ЗЕЛЕН – всички растения – свежест, жизненост, спокойствие;
ЖЪЛТ – слънце – топлина, сухота;
БЯЛ – мляко, сняг; светлина/ден – чистота
ЧЕРЕН – въглища; тъмнина/мрак/нощ.

КРАТЪК КОМЕНТАР НА УНИВЕРСАЛНИТЕ ЗНАЧЕНИЯ

Твърде любопитно е, че при вербализирания цветови език централно-нормативната дума-асоциация на червено `любов` се актуализира и в контекста на романите. Съвсем любопитно е, че тя никъде не се експлицира в текста заедно с термина за цвят **червено**, а винаги само чрез употреби на лексеми и изрази като *пламнала от смущение, поруменя, изчерви се от смущение, /...като се изчерви/...не знаше какво да прави/.../*, *лицето ѝ пламна, любовта гореше с още по-голяма сила* и пр. При това използвани и от Е.Станев, и от Д.Талев. А най-любопитното е, че `любов` никъде не се среща като значение във фолклорната употреба на цветовия език, т.е. във невербализираната форма на съществуване на цветовия език. Как може да се обясни имплицитната актуализация в текст и липсата в невербализираната област на `любов` като семантизация на червено?

Във фолклора червеното се свързва с `ниското`, `непознатото`, `чуждото`, `земното` и в зависимост от ситуацията(въсъщност по-често) - с `женското начало`. При обръщането на стойностите на сватбеното знаме обаче, червеното реферира `ниското` у мъжкото начало - `агресия`, `проливане на женската кръв`. При Тракийския Диониси - Загрей, който реферира земното/хтоничното/ цветовият код е червено и черно.[Фол, 1991]. Едва в по-модерните, наши, времена в литературата се обръща системно внимание на позитивната семантизация на червено като `Макро-светъл` цвят. Първи правят това С. Витковски и С.Браун [Витковски, С., С. Браун, 1977], а след тях Вежбицка възприема тази теза и я адаптира към класическата схема с равнищата и термините за цвят в лингвистичното им присъствие в различните езици [Вежбицка, 1990]. Да припомним, че под термин за цвят се разбират лексеми като *червено, синьо, зелено* и пр., но не лексеми като *огнено, кърваво, пламна* и пр.

Става очевидно, че наличието на два предмета-еталона за червено - огън и кръв са причината за тия проблеми. Значението на червеното като хроматичен символ на огъня е широко застъпено във фолклора - булото на булката трябва да е огненочервено(*flammeum*) още в древен Рим. Очевидно е също така, че в невестината носия червеното се използва и със значенията, идващи от кръвта(ниското, земното- при престилката), и със значенията на култивирания, животодаряващ огън (с предпазно действие - при булото). Съвсем очевидно е, че във вербализирането на цветовия език се отразява и единствената обща черта на двата предмета еталона - `топло`, `топлина`. Без това качество огънят не е огън, а кръвта не е кръв. От там нататък започват изброените разлики. Същият семиотичен проблем има и при синьото, което също е двуфокусно по отношение на предметите-еталони - небе и море. В нормата, и в текста синьото се асоциира с общите качества и свойства на двата предмета еталона - *шир, широта, простор, безкрай, необятност, безбрежност*, както и семантизацията им *волност, свобода, чистота, красота*.

В Търнъровите анализи на червеното при ндембу [Търнър, 1971] червеното се семантизира в ритуалите на племето във връзка само с единия предмет-еталон - кръвта. Въобще във фолклора във връзка със стратегията на основните ритуали не може и дума да става за любов - сватбата и погребението са обичаи на преход, където стратегията е предпазване на тялото и душата на навлизащите в новото състояние, както и на най-близките им. Така вече изглежда нормално при сватбата и погребението да отсъства семантизация на червеното като `любов`. Би трябвало да се оцени червеният пояс на знамето, червеният фалос при калушарите и в други обичаи като символ на секса и `ниското` в мъжа. За любов трудно може да се говори в тия два основни ритуала на преход, където грижата е оцеляването.

В еврейската кабала може да се говори за червен цвят и то не само при една от десетте Сефирот, а при всичките девет след първата. В юдейския мистицизъм и езотеризъм, наричан днес кабала и по-точно в теоретичната му част, е прието разбирането, че червеното се появява във втората Сефира съвсем слабо. Червеното се възприема като сбърканата страна на всяка Сефира и съответства на понятието Сатана, което липсва в кабалата. Най-червена е смятана петата Сефира, наричана Гебура/Строгост/, където червенината е динамична и се променя от розовочервено през аленочервено до червено напръскано с черно. За пурпурна е приемана от ранните кабалисти шестата Сефира, наричана Тефирет/Красота/, понякога назовавана и Любов. [Шолем, 1974], [Шолем, 1979], [Найт, 1995]. От казаното става ясно, че проблемът с червеното е сложен.

ИЗВОДИ ЗА ЕЗИКА НА ЦВЕТОВЕТЕ

1. При вербализацията на цветския език се получава актуализация в множество значения, поради големите възможности на естествения език да диференцира нещата, да назове и детайлизира понятия.

2. В същото време при вербализацията на цветския език се следва една тенденция да се съхрани универсалното. Това става в две посоки: А. Като се съхранява общото между двата предмета-еталона в универсални семантизации като `топло` за *червено*, `шир`, `безкрай`, свобода` за *синьо*; Б. В разгъването на семантизацията с богатите лексикални средства на естествения език се пази семантичната следа от универсалното, идващо от предметите-еталони. При разгръщането на парадигмата от семантизации вече се прави разлика между предметите-еталони. Така се обяснява липсата на `любов` при сватбата и погребението.

3. Семантизацията при вербализацията в контекст позволява повече свобода на интенцията на автора-адресант, отколкото това е налице в нормата на словесни асоциации за цвят, където интенцията, все пак, съвсем не отсъства.

4. Центърът на нормата за словесни асоциации отразява основни универсални значения на цветовете във вербализираната им форма.

5. В текстовата вербализация на цветския език нормата служи за общ код между комуникиращите.

6. В текстовата вербализация нормата и ненормативните семантизации изразяват и кооперативния принцип, и интенционалния принцип.

7. Еднофокусно и двуфокусно двуцветие са семиотични и текстови начини да се вербализира цветския език в контекст.

8. Еднофокусното двуцветие/трицветие е синонимно отношение между два и повече цвята.

9. Двуфокусното двуцветие/трицветие обикновено изразява антонимни отношения, но не задължително, между два или повече цвята.

10. Реализацията на едно- и двуфокусното двуцветие/трицветие може да е базирана както на контекстно зависими(ненормативни) значения, така и на значения от нормата, които се препотвърждават и на контекстно равнище.

11. Градацията и натрупването на един цвят също са семиотични и текстови начини за изразяване на вербализацията на цветския език.

12. Каузативното и наративно-декларативното поднасяне в текста на семантизацията имат езиково-кодов статус.

13. Каузативният начин може да се актуализира и експлицитно в различни езикови структури(словосъчетание с предлога *от*), а може да присъства и имплицитно, а на повърхнинно равнище да се реализира по наративно-декларативен начин.

БИБЛИОГРАФИЯ

Алмалех, 1996 - М. Almalech. *Balkan Folk Colour Language*. St. "Kliment Ohridski" University Press, Sofia.

Алмалех, 1997 - М. Алмалех. *Цветовете в балканския фолклор. Езикът на цветовете*. УИП "Св. Климент Охридски", София.

Берлин, Б., П. Кей, 1969 - В. Berlin, P. Key. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

- Вежбицка, 1990 - A. Wierzbicka. *The Meaning of Color Terms: Semantics, Cultures and Cognition*. - In: *Cognitive Linguistics*, 1990, vol. 1-1, 99-150.
- Витковски, С., С. Браун, 1977 - S. Witkowski, C. Brown, An Explanation of Color Nomenclature Universals, In: *American Anthropologist*, 1977, 50-57.
- Генова, 1994 - Д. Генова. *Прилагателни за цвят в английския и българския книжовен език*, Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен “Кандидат на филологическите науки”, Велико Търново, София.
- Герганов, 1984 - Е. Герганов. *Български норми за словесни асоциации*. Под общата редакция на Е. Герганов, Наука и изкуство, София, 1984.
- Дерида, 1998 - Ж. Дерида. *Писмеността и различието*. Наука и изкуство, София, 1998.
- Динева, 1986 - А. Динева. *Каузативни конструкции в съвременния български език/Конструкции с каузативни глаголи/*. Автореферат на дисертация за получаване на научната степен “Кандидат на филологическите науки”, Институт за български език, София, 1986.
- Кей, П., Ч. Макданиел, 1978 - P., Key, Ch., McDaniel. The Linguistic Significance of the Meaning of Basic Color Terms. – In: *Language*, vol. 54, 610-646.
- Кент и Розанов, 1910 - H. Kent, A. Rosanoff, A Study of Association in Insanity. – In: *American Journal of Insanity*, vol. 67, № 1, 37-96, Part II, vol. 67 № 2, 317-390.
- Конклин, 1967 - H. Konklin, Lexicographical Treatment of Folk Taxonomies. - In: *Problems of Lexicography*. Ed. F. Householder & Sol Saporta, 119-141, Bloomington, Indiana University Press, 1967.
- Лейкъф, 1978 - G. Lakoff. *Women, Fire, and Dangerous Things; What Categories Reveal about Mind*. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1978.
- Найт, 1995 - Г. Найт. *Практическо ръководство по кабалистичен символизъм*, т. 1. Издателство Иратрон, София, 1995.
- Рош et al, 1976 - E. Rosch, C. Mervis, W. Gray, D. Johnson, P. Boyes-Braem. Basic Objects in Natural Categories. - In: *Cognitive Psychology*, No. 8, 382-439.
- Трофимов, 1974 - А. Трофимов. Цвет в чувашкой вышивке - В: *Чувашкое искусство*, Вып. 3, Чебоксари, 1974.
- Търнър, 1971 - V. Turner, Aspects of Ndembu Ritual of Religion., In: *Anthropological Approaches to the Study of Religion*. Travistock Publishers, 1971.
- Фол, 1991 - Ал. Фол. *Тракийският Дионис. Книга първа: Загрей*. Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, София, 1991.
- Шолем, 1974 - G. Sholem. *Kabbalah*. Quadrangle, The New York Times Book Co, 1974.
- Шолем, 1979 - G. Sholem. *Colours and Their Symbolism in Jewish Tradition and Mysticism*, Hebrew University of Jerusalem, N BM 526 S36 in the Har ha-Cofim Library, 1979.

ЕКСЦЕРПИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Димитър Талев. Железният светилник, Български писател, 1966, София.
- Емилиян Станев. Иван Кондарев. Роман в два тома, Издателство на Отечествения фронт, 1979, София.
- Емилиян Станев. Легенда за Сибин, Преславския княз. - В: Събрани съчинения, т.3, с.5-106, Български писател, 1982, София.